

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
REGIONŲ PLĖTROS INSTITUTAS

Gertrūda Vileikienė

Studijų programos *Lietuvių kalbotyra* II kurso studentė

**TEKSTO TIPAS APRAŠYMAS IR JO MOKYMAS(IS)
PROGIMNAZIJOJE**

Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Rūta Kazlauskaitė

Šiauliai, 2020

TURINYS

ĮVADAS	3
1. TEKSTO TIPŲ SAMPRATA MOKSLINĖJE LITERATŪROJE	7
1.1. Pasakojimas	8
1.2. Samprotavimas.....	9
1.3. Aprašymas	10
2. TEKSTO TIPAS APRAŠYMAS IR JO MOKYMAS PIRMAJAME PAGRINDINIO UGDYMO KONCENTRE (VADOVĖLIŲ SERIJA „ATRASK“)	14
2.1. Aprašymo kūrimo mokymas penktojoje klasėje	14
2.2. Aprašymo kūrimo mokymas literatūros pamokų metu šeštojoje klasėje klasėje – pavyzdinių tekstų analizė	26
2.4 Aprašymo kūrimo mokymas kalbos sistemos ir vartojimo ugdymo pamokų metu šeštojoje klasėje.....	33
IŠVADOS.....	46
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	49
SANTRAUKA	52
SUMMARY	53
PRIEDAI	54

IVADAS

Temos naujumas ir aktualumas. Lietuvių kalbos ir literatūros pamokų metu siekiama visapusiškai ugdyti mokinio kalbinius gebėjimus, todėl daug dėmesio mokytojas skiria ne tik mokinių raštingumui, bet ir gebėjimams visapusiškai analizuoti ir pačiam kurti tekstą. Tiek per literatūros, tiek per kalbos ugdymo ir sistemos pažinimo pamokas jau nuo pirmosios klasės mokiniai yra mokomi kurti įvairių tipų tekstus: pasakojimą, aprašymą ir samprotavimą. Mokinio gebėjimas kurti sklandų kiekvieno tipo tekstą yra pamatas pagrindiniam mokinių kalbinio ugdymo gebėjimų brandos patikrinimui – mokykliniam rašiniui. Kaip teigia Zita Alaunienė „mokinio kalbinės gebos ugdymas yra pagrindinis lietuvių kalbos mokytojo rūpestis, jo misija. Todėl visai suprantama, kad mokytojo dėmesys sutelktas į labai sudėtingą klausimą: kaip mokyti kurti tekstą – mokyklinį rašinį. Juoba kad rašinys yra ne tik metodinė priemonė mokinio kalbiniam gebėjimams ugdyti, bet jo rašytinės kalbos bei apskritai brandos rodiklis“ (Alaunienė 2011, 8). Tad teksto kūrimo ir analizės pamokoms jau nuo pirmosios klasės skiriama daug ugdymo proceso laiko. Tačiau, norint sistemingai ir sėkmingai ugdyti gebėjimą kurti rišlų tekstą, pirmiausia būtina išmokyti mokinį skirti skaitomo ar rašomo teksto tipą. Tik tokiu būdu mokinys, kaip jaunas autorius, išmoksta laikytis nuoseklaus minčių dėstymo modelio. Jį lemia rašymo intencijos. Taigi ugdymo strategijų ir metodikų, tekstų, kurie mokiniams pateikiami kaip kanoniniai pavyzdžiai, išsami analizė ir kritinis įvertinimas padeda suprasti, kaip pagrindinėje ugdymo pakopoje siekiama ugdyti mokinių teksto analizės ir rašymo įgūdžius.

Mokant(is) teksto tipų itin svarbu ir mokytojo taikoma metodika: mokymosi būdai ir principai, priemonės. Viena jų – vadovėliai. Taigi yra tikslinga detaliau panagrinėti, kokia metodika vadovėliuose yra siūloma mokant teksto tipų, kokia teorinė medžiaga apie teksto tipus pateikiama, kokios svarbiausios temos ypatybės išryškinamos ir kaip ji pateikiama vadovėliuose, su kokiomis skirtingomis teksto tipų kūrimo ir atpažinimo strategijomis supažindinami mokiniai. Galiausiai reikia peržiūrėti ir literatūros tekstus, kurie atrinkti ir pateikiami teksto kūrimo analizės gebėjimams ugdyti kaip geriausi (etaloniniai) vieno ar kito teksto tipo pavyzdžiai. Dėl šios priežasties pateikiamas magistro darbas turėtų būti naudingas kaip teorinis esamos situacijos analizės darbas ir kaip naudingas metodinis įrankis praktikams. Jis padės išryškinti teksto tipų mokymo medžiagos polinkius, koreguotinus ar pildytinus analizuojamo vadovėlių komplekto aspektus.

Kaip pradinėse klasėse taikomos teksto kūrimo didaktinės strategijos, metodinėje priemonėje edukologijos kurso studentams *Lietuvių kalba ir vaiko kompetencijų ugdymas: tekstas* yra aptarusi

Vaiva Schoroškienė (Schoroškienė 2010). Giedrė Čepaitienė ir Kazimieras Župerka straipsnyje „Apie retorikos ir stilistikos sąsajas (didaktinis aspektas)“ yra analizavę mokyklose dėstomų retorikos ir stilistikos, kaip mokomųjų dalykų, vietą ir sąsajas bendrojo lavinimo mokyklose (Čepaitienė, Župerka 2003). Šioje publikacijoje kalbama ir apie aprašymą. Samprotavimo ir literatūrinio rašinio kaip skirtingų teksto tipų atstovų skyrybą ir mokymo principus straipsnyje „Struktūriniai teksto tipai ir mokykliniai rašiniai šiandien“ yra pristačiusi Zita Alaunienė (2011). Apie teksto tipų mokymo metodinius aspektus straipsnyje „Rašinių su samprotavimo elementais kūrimas V–VI klasėje“ yra kalbėjusi Vaida Blažytė (2008). Straipsnyje „Argumentavimas: samprata ir didaktinės perspektyvos“ Zita Nauckūnaitė (2007) atidžiau nagrinėjo vyresniųjų klasių moksleivių (11–12 kl.) samprotavimo kūrimo, ypač argumentavimo, mokymo sritis ir turinį, didaktines argumentavimo mokymo perspektyvas. Samprotavimo mokymo 5–8 klasėse problemas straipsnyje „Samprotavimo ugdymas lietuvių kalbos pamokose: šiandienės problemos naujų egzaminų išvakarėse“ yra tyrinėjęs Mindaugas Malcevičius (2013). M. Malevičiaus publikacijoje aptariami 2005–2008 metais pasirodę lietuvių kalbos vadovėliai ir juose taikomos samprotavimo mokymo strategijos, vadovėlių autorių mokiniams pateikiama teorinė medžiaga. Apie pasakojimo kūrimo metodus V ir VI klasėje yra rašiusi Kristina Gecevičiūtė straipsnyje „Rašytinio pasakojimo teksto kūrimo metodai VI klasėje“ autorė trumpai aptaria Jūratės, Vytauto ir Vytauto V. Sirtautų vadovėlius VI klasei (2007), V. Marcišauskaitės, D. Mikulėnienės ir R. Sruogio, J. Zinkienės vadovėlį *Vėl žaidžiu žodžiu. Lietuvių kalba VI klasei* (2008), pristato keletą svarbiausių teksto kūrimo metodų, tinkančių mokyti rašyti pasakojimo tipo tekstus.

Magistro darbo analizės objektas – lietuvių kalbos ir literatūros vadovėliuose, skirtuose Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloms, pateikiama teorinė mokomoji informacija apie teksto tipą aprašymą, iliustraciniai tekstai bei užduotys, skirtos šiam tipui mokytis ir išmokti (5–6 kl.).

Darbo tikslas – aptarti mokslinę informaciją apie teksto tipą aprašymą (ir iš dalies kitus teksto tipus – tiek, kiek svarbu dėl konteksto): teorijos atranką, jos pateikimo principus, ir nustatyti aprašymo mokymo(si) didaktinius aspektus, mokymo(si) sąsajas su kitais teksto tipais; ištirti, kokie tekstai kaip etaloniniai pateikiami vadovėliuose.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti ir įvertinti lietuvių kalbos ir literatūros vadovėlių teorinę medžiagą, skirtą pagrindiniams teksto tipams, teksto tipui aprašymo sąsajoms su kitais teksto tipais.
2. Išanalizuoti ir sistemiškai aptarti analizuojamuose vadovėliuose pateikiamus aprašymo kūrimo didaktinius aspektus.
3. Įvertinti literatūros kūrinių ištraukas, kuriomis analizuojamuose vadovėliuose remiamasi mokant atpažinti ir kurti aprašymo teksto tipą.

Darbo problema. Pagal bendrąją lietuvių kalbos ir literatūros dalyko programą pirmąjį pagrindinio ugdymo koncentrą baigę mokiniai jau turi gebėti atpažinti, analizuoti ir patys kurti skirtingus teksto tipus. Tad baigiamajame magistro darbe siekiama atsakyti į klausimus: kaip progimnazijos mokiniai (5–6 kl.) mokomi atpažinti skirtingus teksto tipus ir kaip jie mokomi kurti aprašymo teksto tipą?

Tyrimo metodika. Taikant interpretacinį analitinį metodą, analizuojamos, aptariamoms ir įvertinamos vadovėliuose pateikiamos literatūros kūrinių ištraukos; taikant analitinį aprašomąjį metodą, aptariama vadovėliuose pateikiama didaktinė ir teorinė medžiaga apie teksto tipo aprašymo mokymą.

Norint iširti, kaip mokytojams siūloma mokyti aprašymo teksto tipo, analizuojami vadovėliai aptariami ne kaip atskiri leidiniai, bet kaip tam tikrų vadovėlių serijų dalys. Toks empirinės medžiagos tyrimo būdas pasirinktas manant, kad tiek per kalbos vartojimo ugdymo ir kalbos sistemos pažinimo pamokas, tiek per literatūros pamokas sistemingai dirbama su viena kuria nors pasirinkta vadovėlių serija tol, kol baigiamas tam tikrą ugdymo koncentras. Didaktinė atskirų vadovėlių medžiaga ir siūlomos praktinės užduotys taip pat analizuojamos pagal vadovėlio autorių pasiūlytą struktūrą, laikantis nuostatos, kad planuodamas pamokas mokytojas pasikliauja vadovėlių autorių siūloma atskirų temų išdėstymo tvarka. Kadangi analizuojamą vadovėlių seriją sudaro kalbos ir literatūros vadovėliai, abiejų rūšių vadovėliai analizuojami vienu metu. Pasirinkti tokį analizės būdą nuspręsta todėl, kad tarp vienos serijos kalbos ir literatūros vadovėlių dažnai galima įžvelgti tam tikrų sąsajų, jų integracija tik sustiprina mokinio galimybes išmokti rašyti įtaigų aprašymą.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, teorinė ir tiriamoji darbo dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalba, priedai. Įvade aptariamas darbo naujumas ir aktualumas, pristatomas darbo objektas, tikslas, atlikto tyrimo metodika. Teorinėje darbo dalyje

trumpai pristatoma susisteminta teorinė medžiaga apie teksto tipus, daugiausiai dėmesio skiriant aprašymui ir jo rūšims. Tiriamojoje darbo dalyje analizuojami pirmajam pagrindinio ugdymo koncentrai skirti „Atrask“ serijos lietuvių kalbos ir literatūros vadovėliai. Analizuojama teksto tipui aprašymui mokytį pateikiama teorinė medžiaga, pavyzdiniai tekstai, autorių sudarytos žinių įtvirtinimo užduotys, didaktiniai mokymo aspektai. Pabaigoje pristatomos analizės rezultatus apibendrinančios darbo išvados, naudotos literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis. Prieduose sudėti tiriamojoje darbo dalyje analizuojami vadovėlių autorių pateikiami aprašymo teksto tipo pavyzdžiai.

1. TEKSTO TIPŲ SAMPRATA MOKSLINĖJE LITERATŪROJE

Teksto lingvistika yra kalbotyros mokslo sritis, tirianti „didesnių už sakinį kalbos vienetų sandarą ir sakinių tarpusavio ryšius“ (LKE 2008, 551). Iš esmės pagrindinis teksto lingvistikos tyrimo objektas – tekstas. Tačiau ir pats tekstas, pasak Rūtos Marcinkevičienės (2004), dažnai atskirų mokslininkų suprantamas ir apibrėžiamas įvairiai, nurodant įvairius jo požymius ar sąlygas jam atsirasti. Kaip pavyzdį R. Marcinkevičienė pateikia bene plačiausiai tekstą apibrėžiančio žymaus anglų kilmės kalbininko M. A. K. Halliday įžvalgą. Mokslininkas tekstą suvokia kaip „bet kokį funkcinį kalbos pavartojimą, bet kokį realios kalbos pavyzdį, kuris atlieka tam tikrą vaidmenį nekalbinės situacijos kontekste. Tekstą sudaro ne tiek iš paviršiaus matomi žodžiai ir sakiniai, kiek reikšmės, kurios yra žodžiais užkoduojamos, o po to atkoduojamos, todėl tekstas yra semantinis vienetas. Nuo kitų semantinių kalbos vienetų (morfemos, žodžio, žodžių junginio ar sakinio) tekstą iš esmės skiria ne tiek jo apimtis, kiek kitokia struktūra, sąveika su kontekstu, jo kūrimo ir suvokimo ypatumai. Šiuo atžvilgiu tekstas yra unikalus ir vienintelis toks kalbos darinys“ (cit. iš Marcinkevičienė 2004, 14). Taigi nieko keisto, kad ir teksto tipų klasifikacija skirtingų kalbininkų, priklausomai nuo pasirinktų vertinimo kriterijų, suprantama įvairiai. Zita Nauckūnaitė atkreipia dėmesį į tai, kad kalbos teksto tipai, galima sakyti, šiuo metu patiria savo evoliuciją, nes diskusijų kelia ne tik nusistovėjusi tradicija, bet ir patys tekstų skirstymo kriterijai (plačiau žr. Nauckūnaitė 2007, 18–19).

Dažniausiai lietuvių kalbotyroje tekstai skirstomi pagal seniausią, iš stilistikos ir retorikos atėjusią, tradiciją. Pagal Aristotelio veikalus skiriami trys pagrindiniai teksto tipai: *pasakojimas*, *samprotavimas* ir *aprašymas*. Zitos Alaunienės teigimu, jie perteikia bendriausius pasaulio reiškinius: veiksmą, vaizdą ir mąstymą ir yra skirstomi į tris grupes (Alaunienė 2009, 7). Tačiau dalis Lietuvos kalbininkų mano, kad tradicinis teksto tipų skirstymas nėra visiškai tikslus ir jį vertėtų tobulinti. Apie kylančias tekstų klasifikavimo problemas dar XX a. pabaigoje yra rašę Z. Alaunienė ir V. Sirtautas (plačiau žr. Alaunienė 1997, 5–6; Sirtautas 1997, 47).

Z. Nauckūnaitė (2007) pažymi, kad dabar įsivyravusi tekstų klasifikacija atitinka konceptualią retorinę schemą, pagal kurią tekstai klasifikuojami komunikacinių intencijų terminais. Tad dėl kalbotyros tyrimų tendencijų tekstų klasifikacijos skirstymo galėtų paskatinti ir tai, kad Vakarų šalyse skiriama penkianarė tekstų tipų sistema: *pasakojimas*, *aprašymas*, *aiškinimas*, *argumentavimas*, *instruktavimas*, o nuo pastarojo dešimtmečio – ir *įtikinimas* (Nauckūnaitė 2007, 136).

Vitas Labutis, be jau minėtų trijų teksto tipų, siūlo skirti ir *pokalbio tipą*, kada tekstai pateikiami kelių kalbėtojų lūpomis su pasakotojo intarpais (Labutis 2001, 12). Z. Alaunienė tradicinę teksto tipų sistemą siūlo praplėsti dar keliais tipais: *informacija*, *charakteristika* ir *jausmų sklaida*. Mokslininkė siūlo atkreipti dėmesį į tokius tekstus kaip reklamos, naujienų pranešimai, orų prognozės, t. y. tekstus, neturinčius tradiciniams teksto tipams būdingų požymių. Z. Alaunienės manymu, tokio pobūdžio tekstus vertėtų vadinti *informacija*. Vidines žmogaus ar gyvūno savybes perteikiančius tekstus Z. Alaunienė siūlo vadinti *charakteristika* (pagal tradicinę tekstų klasifikaciją charakteristika laikoma tam tikru aprašymo kūrimo būdu), o grožinės literatūros lyrinius, paprastai eiliuotus, tekstus, kuriuose atsiskleidžia žmogaus būseną ir emocijas – *jausmų sklaida* (Alaunienė 2001, 13–14). Be tradicinės teksto tipų klasifikacijos, iki šiol nėra priimtos kitokios kompleksiškos skirstymo sistemos, todėl šiame darbe laikomasi jau nusistovėjusios trinarės teksto tipų klasifikacijos.

Ne tik teksto tipų klasifikacija, bet ir įprastas objekto terminas diskutuotinas. Mokslinėje literatūroje varijuoja du teksto pobūdžio įvardijimai – *tekstų tipas* (plg. Nauckūnaitė 2007, Vaskelienė 2007, Sirtautas 2001) ir *teksto tipas* (plg. Alaunienė 2001, Marcinkevičienė 2004). Be to, Z. Alaunienė (2009) akcentuoja tai, kad pasakojimas, aprašymas ir samprotavimas ir kiti tipai iš esmės skiriasi savo struktūra, todėl juos derėtų vadinti *struktūriniais teksto tipais*. Šiame baigiamajame magistro darbe laikomasi nuostatos, kad kūrinio tipas nustatomas analizuojant konkretų tekstą, o ne jų visumą, todėl vartojama termino vienaskaitos forma (*teksto tipas*).

Magistro darbe analizuojami Šviesos leidyklos „Atrask“ serijos vadovėliai. Juose laikomasi tradicinės trinarės tekstų klasifikacijos – mokiniai jau nuo penktos klasės pradeda mokytis pasakojimo, samprotavimo ir aprašymo tekstų atpažinimo ir rašymo. Visuose vadovėliuose remiamasi teksto tipus tiriančių mokslininkų, Z. Alaunienės, Z. Nauckūnaitės, R. Koženiausienės, V. Ramonaitės, V. Sirtauto, įžvalgomis. Taigi būtų tikslinga detaliau aptarti, kaip pasakojimas, samprotavimas ir aprašymas apibūdinamas mokslinėje literatūroje ir kokia dalis mokslinės medžiagos atrenkama vadovėliams.

1.1. Pasakojimas

Teksto tipas pasakojimas iš kitų išsiskiria tuo, kad jam svarbiausias veiksmas, tai kas atsitiko nuo tam tikros laiko atkarpos pradžios iki jos pabaigos. Šio tipo tekste svarbiausia skaitytoją supažindinti su koku nors įvykiu. Būdingiausia pasakojimo tipo teksto struktūra *pradžia, eiga* ir

pabaiga (Vaskelienė 2007, 49). Tačiau Z. Alaunienė pažymi, kad pasakojimui nėra būtinas atskirų veiksmų nuoseklumas, tekstuose įvykis gali būti pasakojamas ir ne nuo pradžios, nes bet kokių atveju įvykis bus suvoktas kaip tolydi veiksmų seka (Alaunienė 2009, 8). Žinoma, pasakojimo tipo tekstuose svarbūs yra ir veikėjai, pasakojimas susijęs ir su erdve, tačiau jie pasakojime nenulemia paties veiksmo. Svarbiausia tai, kad: „pasakojimo fragmentus tarpusavyje sieja laiko santykiai, tuo pasakojimas ir skiriasi nuo kitų tipų“ (Alaunienė 2011, 14).

Zita Nauckūnaitė laiko sekos atžvilgiu siūlo skirti keturis pasakojimo modelius. Pirmojo pasakojimo modelio laiko tėkmei būdinga laiko nuoseklumo tvarka (nuo įvykio pradžios iki pabaigos). Antrajame pasakojimo modelyje pasakojimas pradamas nuo pabaigos, o po to grįžtama prie pirmojo veiksmo ir viskas pasakojama iš eilės. Trečiajame pasakojimo modelyje pasakojimas pradamas nuo vieno kurio svarbiausio įvykio, o po to grįžtama į pradžią ir pasakojama chronologiškai. Ketvirtajame pasakojimo modelyje iš pradžių pasakojama kas nors iš veikėjų praeities ir vėliau vėl tęsiamas chronologiškas pasakojimas (Nauckūnaitė 2002, 83).

1.2. Samprotavimas

Samprotavimas – toks teksto tipas, kuriame mėginama perteikti mintį, apmąstymą, svarstymus. Samprotavimo pagrindas – „abstrakti mintis, tezė, teiginys, nuomonė, kurią reikia aiškinti, įrodyti, pagrįsti, apginti, argumentuoti, čia svarbus yra minties nuoseklumas, loginis ryšys, teksto branduolį sudaro problema ir jos sprendimas“ (Alaunienė 2011, 11). Samprotavimas yra skiriamas į du potipius – *aiškinimą* ir *argumentavimą*.

Aiškinimas nuo argumentavimo skiriasi tuo, kad aiškinant siekiama nustatyti priežastis ir pasekmės santykius, logines sąsajas tarp įvairių reiškinių, įvykių, faktų ar procesų. Aiškinimo kalbai būdingas objektyvumas ir analitiškumas, tai mokslinė (ir mokomoji) kalba (Nauckūnaitė 2005, 19–20). Skiriama keletas aiškinimo modelių: klausimas – atsakymas; neigimas – teigimas, žinoma – nežinoma, mažiau, ne itin reikšminga – reikšmingiausia, proceso aprašymas, teiginys – neiginys, lyginimas, priežastis – pasekmė, analizė ir klasifikacija, sąvokos aiškinimas (plačiau žr. Nauckūnaitė 2002, 106–117).

Argumentavimas – „teiginių, vadinamų *tezėmis*, teisingumo įrodymas“ (Vaskelienė 2007, 54). Argumentavimo tekstas, pasak Z. Nauckūnaitės, paprastai sprendžia ir analizuoja tam tikrą problemą ar retorinį uždavinį. Argumentavimo kalba yra skirta teiginiui / tezei įrodyti ir išspręsti logine argumentų galia (t. y. iškelta problema ar retoriniu uždaviniu) ir / arba adresatui įtikinti

lingvistinės raiškos priemonėmis (Nauckūnaitė 2005, 20). Be to, Z. Nauckūnaitė pažymi, kad, argumentavimas paprastai esti subjektyvesnis už aiškinimą, nes liudija asmeninį autoriaus požiūrį, jam būdinga emociškai konotuota kalba ir frazės (ten pat 20). Skiriamos ir kelios skirtingos argumentų rūšys. Pirma, *faktologiniai argumentai* – moksliniai faktai ir dokumentai, ekspertų išvados, statistiniai duomenys. Antra, *vertinamieji argumentai* – autoritetų mintys, citavimas, aliuzija ir pan. (Nauckūnaitė 2002, 123–124).

1.3. Aprašymas

Aprašymas – „teksto tipas, kai kalbant vaizdingai nutapomas dalykas – asmuo, reiškiny, vieta ar įvykis: nusakoma jų išvaizda, skonis, kvapas, spalva, dydis, forma, garsinis įspūdis“ (Koženiauskiene 2001, 163). Erdvės ir laiko svarba aprašyme, lyginant su pasakojimu, kiek kitokia. Aprašomi vaizdai, žmonės, gyvūnai, daiktai yra tam tikroje nekintančioje erdvėje ir laike (Alaunienė 2011, 14).

Skiriamos dvi pagrindinės aprašymo rūšys: *dalykinis* (objektyvusis) ir *meninis* (subjektyvusis). *Dalykinis aprašymas* vyrauja mokslinio stiliaus tekstuose, tokiu būdu rašoma enciklopedijose, vadovėliuose. *Meniniame aprašyme* stengiamasi tiksliai perteikti ne tik vaizdą, bet ir emocijas, reakciją į aprašomą objektą. Tokia aprašymo rūšis būdinga grožinei literatūrai ir publicistikai (Nauckūnaitė 2002, 91).

Aprašant tam tikrą objektą paprastai remiamasi erdvės tvarkos principais, kadangi vaizduojami objektai paprastai užima tam tikrą padėtį erdvėje. Pagal tai Z. Nauckūnaitė (Nauckūnaitė 2002, 94) skiria tris erdvės vaizdavimo modelius: 1) iš kairės į dešinę; 2) iš gilumos į priekį arba atvirkščiai; 3) iš apačios į viršų arba iš viršaus į apačią. Aprašant taip pat svarbu laikytis ir nuoseklumo. V. Ramonaitė (1997, 47) išskiria tris aprašymo dalis: bendrą vaizdą, išsamesnę detalizaciją ir apibendrinimą (išvadą). Svarbu pažymėti tai, kad šios dalys tekste gali nebūtinai eiti tokia tvarka – aprašymą galima pradėti ir nuo svarbiausio bruožo (detalizacijos), vėliau pereinant prie mažiau svarbių detalių (bendro vaizdo) ir pabaigoje pateikiant išvadas.

Siekiant sustiprinti aprašomo objekto tikrovės įspūdį, aprašant itin svarbu naudotis žmogiškaisiais pojūčiais. Pojūtis mokslinėje literatūroje apibūdinamas kaip „vaizdus tikrovės objektų ar organizmo vidaus reiškinių savybių atsispindėjimas psichikoje, kai tie reiškiniai tiesiogiai veikia jutimo organus“ (Lapė, Navikas 2003, 71). Jutimo proceso rezultatas – žmogaus sąmonėje susidėstantis subjektyvus tikrovės atspindys, išliekantis sąmonėje net ir pasibaigus dirgiklio

poveikiui. Psichologijos moksle skiriamos penkios juslės, kuriomis mes suvokiame aplinkinį pasaulį: regos, klausos, lytėjimo, skonio, uoslės, arba, žvelgiant sistemiškiau, skiriami kinesteziniai, statiniai (pusiausvyros, kūno padėties) ir organiniai pojūčiai (ten pat, 71). Visais šiais pojūčiais naudojamosi ir kuriant aprašymą. Lingvistikos moksle, remiantis šiais pojūčiais, kalbiškai perteikiamos tikrovės vaizdo smulkiosios dalys – *aprašymo detalės*. Jas pagal jusles (pojūčius) galima vadinti „regimosiomis, girdimosiomis, uodžiamosiomis, skonio, lytėjimo, organinių pojūčių ir kinestezinėmis“ (Nauckūnaitė 2002, 92). Dera pažymėti, kad Z. Nauckūnaitė organinių pojūčių (žmogaus jausmų, savijautos) ir psichologijos moksle skiriamus statinius pojūčius priskiria vienam vaizdavimo tipui. Ypatinę reikšmę aprašymuose turi regimosios detalės, nes „rega – svarbiausias žmogaus orientyras pasaulyje, o regimoji informacija – pagrindinė iš visų aplinkos suvokimo rūšių, nes jomis dažniausiai kuriamas aprašomas vaizdas. Rega ne tik pagrindinis informacijos šaltinis, bet ir pagrindinis būdas informacijos verifikavimo būdas. *Pamatyti* reiškia „sužinoti“, „patikėti“, „suprasti“, „įsitikinti“, „gauti įrodymų ar patvirtinimų“ ir pan.“ (Рябцева 2000, 269). Taigi aprašymuose, kaip ir realiame pasaulyje, vaizdas dažniausiai rekonstruojamas pasitelkiant regimąsias vaizdavimo detales.

Z. Nauckūnaitė (2002, 94) skiria tris aprašymo potipius: *aplinkos*, *daikto* ir *žmogaus* aprašymus.

Aplinkos aprašymas

Grožinėje literatūroje įprasta detalčiai vaizduoti veikėjų aplinką. Pagal vaizdavimo objektą aplinkos aprašymą įprasta skirti į vidaus bei išorės. Vidaus aplinkos aprašymai būdingi pastato vidaus apibūdinimams, aprašomi objektai statiški ir nekeičia savo pozicijos. Išorės aplinkos aprašymas pasitelkiamas apibūdinant gamtą, tokie aprašymai esti labiau dinamiški.

Aptardama aplinkos aprašymo specifiką, Z. Nauckūnaitė pažymi, kad iš kitų aprašymo tipų aplinkos aprašymą išskiria jam būdingas *judėjimas*, *nuoseklumas* ir *kulminacija* (Nauckūnaitė 2002, 97). *Judėjimas* kuriamam vaizdui suteikia tikroviškumo, erdvės vaizdavimo *nuoseklumas* padeda išlaikyti logiškumą, o *kulminacija* atskleidžia, kas veikėjo aplinkoje yra svarbiausia.

Daikto aprašymas

Daikto aprašyme detalčiai vaizduojamas bet koks materialus tikrovės objektas, todėl aprašant daiktą tikslinga pirmiausia įvardyti jo paskirtį ir vaizdavimo tikslą. Pasak Nauckūnaitės (2002, 98), aprašant daiktą svarbu išryškinti: 1) jo *dominantę*, t. y. nuspręsti, kuo tas daiktas įdomus, svarbus

pasakojimui, įspūdingas; 2) *veikimo principus*; 3) *vaizdavimo rakursą* – svarbu minėti gerai matomas daikto detales, be to, nuo daikto matymo perspektyvos priklauso ir tai, kokios jo ypatybės bus pabrėžiamos; 4) *įspūdi* – įvairiomis jauslėmis patiriamas daikto ypatybės ir 5) *atsitikimą* – koki nors įvykį, kuriuo gali būti papildytas daikto aprašymas.

Žmogaus aprašymas

Žmogaus aprašymu pristatomi tekste veikiantys veikėjai. Tačiau būtina pažymėti „kad grožinio literatūros teksto veikėjai ne visuomet yra žmonės – tekstuose vaikams dažnai veikia gyvūnai, žaislai, mitinės ar fantastinės būtybės ir pan. Taigi tokį aprašymą tikslingiau būtų vadinti ne žmogaus, o veikėjo aprašymu.

Skiriami du žmogaus (t. y. veikėjo) aprašymo būdai: *portretas* ir *charakteristika*. *Portretas*, pagal Z. Nauckūnaitę, – veikėjo išvaizdos aprašymas, jame dėmesys sutelkiamas į keliamą bendrą įspūdį ir išvaizdą, pvz.: ūgį, laikyseną, amžių, taip pat aprašomi veikėjo veido bruožai bei aprangą ir jo charakterio atspindys išorėje (Nauckūnaitė 2002, 98). *Charakteristika* – toks veikėjo aprašymas, kuomet labiau gilinamasi ne į veikėjo išvaizdą, o į jo būdo bruožus, charakterio ypatybes. Z. Nauckūnaitė skiria dvi galimas charakteristikos rūšis (ten pat, 99): žmogaus charakterio komentavimą ir supažindinimą su žmogaus charakteriu aprašant jo gyvenimą. Z. Nauckūnaitė skiria ir gyvenimo aprašymą, kuris yra: „plati, įdomiai pateikta žmogaus charakteristika“ (ten pat, 100).

Taigi apibendrinant visa tai, kas teikiama mokslo literatūroje, galima išryškinti tokius teksto tipų būdinguosius bruožus ir skirtumus (žr. 1 lentelę).

	Pasakojimas	Aprašymas	Samprotavimas
Semantinis branduolys (adresanto komunikacinė intencija)	Istorija, įvykis, nutikimas.	Juslėmis suvokiamas aplinkinis pasaulis ir jo vaizdai (aplinka, objektai, veikėjai).	Mintys, tezės, teiginiai, kuriuos reikia paaiškinti, įrodyti nuomonės teisingumą.
Teksto kompozicija	Teksto dalis sieja priežastiniai laiko santykiai. Būdingoji struktūra: įvykio pradžia, jo vystymasis, pabaiga .	Sudedamųjų dalių eilės tvarką nurodo erdvės santykiai. Būdingoji struktūra: bendras įspūdis, detalizacija, išvada / apibendrinimas.	Teksto kompoziciją lemia priežasties– pasekmės santykiai (loginiu keliu, aiškinant, svarstant ir argumentuojant prieinama prie bendro sprendimo / išvados). Būdingoji struktūra:

			bendras teiginys, jį įrodantys arba atmetantys argumentai, apibendrinimas.
Raiška	Vyrauja būtojo kartinio ir dažninio laikų formos. Ypatingą reikšmę turi veiksmažodžiai, kuriais nusakomos laiko ir veiksmo plėtotei svarbios detalės. Kalbinei raiškai svarbios įvairios stiliaus figūros, kartojimo priemonės.	Vyrauja esamojo laiko formos. Kalbinei raiškai ypač svarbios įvairios stiliaus figūros (dažniausiai nurodančios objekto ypatybę, pvz.: epitetai, vaizdingi palyginimai, metaforos ir pan.).	Vyrauja esamojo laiko formos. Ypatingą argumentacijos lauką formuoja emocinės ir ekspresinės kalbos priemonės.

1 lentelė. Teksto tipų turinio ir raiškos požymiai

2. TEKSTO TIPAS APRAŠYMAS IR JO MOKYMAS PIRMAJAME PAGRINDINIO UGDYMO KONCENTRE (VADOVĖLIŲ SERIJA „ATRASK“)

Kalbinė mokinių kompetencija nuodugniau pradedama ugdyti pirmajame pagrindinio ugdymo centre (5–6 kl.). Pagal bendrąją ugdymo programą šeštąją klasę baigę mokiniai jau turėtų aiškiai skirti tris pagrindinius teksto tipus: pasakojimą, samprotavimą ir aprašymą. Turėtų gebėti parašyti rišlius pasakojimus iš savo patirties, paisydami laiko bei priežastingumo nuoseklumo ir pasakojimą skaidyti į dalis pagal įvykių reikšmingumą. Bendrojoje lietuvių kalbos ir ugdymo programoje taip pat apibrėžta, kad šeštosios klasės mokiniai turi sugebėti aprašyti daiktą, gyvūną, žmogų, apibūdinti vietą, išreikšti bendrą įspūdį. Be to, iš mokinių reikalaujama ir gebėti kurti aiškia kompoziciją turintį aprašymą, kurį sudarytų pagrindinis įspūdis, esminiai bruožai, detalės ir įvertinimas. Taip pat mokiniai jau turėtų gebėti rašyti samprotaujamo pobūdžio kūrybinius darbus, taikydami trinarę rašinio kompoziciją (įžanga, dėstymas, pabaiga).

Baigiamajame darbe analizuojamas leidyklos „Šviesa“ išleistas „Atrask“ vadovėlių komplektas, skirtas pirmajam pagrindinio ugdymo koncentrai: 5–6 klasei. Vadovėlių serijos „Atrask“ komplektą sudaro aštuoni vadovėliai. Visi šie vadovėliai išleisti po 2016 metais paskelbtos atnaujintos Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendrosios programos, taigi vienas iš šių vadovėlių pranašumų yra naujoviškas, patogesnis mokytojams ir patrauklesnis mokiniams, skyrių ir temų išdėstymas: autorės pateikia atrinktą ir susistemintą teorinę medžiagą. Ji papildyta praktiniam mokinių darbui skirtomis grožinės literatūros ištraukomis, be to, kalbos ir literatūros temos daugiau mažiau koreliuoja tarpusavyje, t. y. mokymo(si) ir ugdymo(si) procesas orientuotas į turinio integravimą. Dėl šios priežasties atrinkdamas pamokų medžiagą ir planuodamas jų išdėstymą mokytojas dažniau gali pasikliauti vadovėlio autorių pateikiamais sprendimais, mokiniams vienu metu nereikia mokytis iš kelių skirtingų vadovėlių ar dažnai juos keisti.

2. 1. Aprašymo kūrimo mokymas penktojoje klasėje

Pirmojoje penktosios klasės lietuvių kalbos vadovėlio skyriuje temų, kuriose būtų kalbama apie tekstų tipus, nėra. Tačiau būtų netikslu tvirtinti, kad teksto lingvistikos mokymui nėra skiriama dėmesio. Viena iš pirmųjų vadovėlio temų – „Tekstas ir jo kūrimas“ (ATK15, 16–19). Taigi mokiniai jau per pirmąsias pamokas mokiniai yra supažindinami su teksto samprata bei teksto

rašymo žingsniais. Be to, pirmojoje kalbos vadovėlio dalyje yra ir tokių užduočių, kuriose keletu sakinių prašoma apibūdinti kokį nors personažą, nusakyti kokio nors veikėjo charakterio savybes, o tai leidžia manyti, kad elementariausiu lygmeniu mokiniai yra ruošiami analizuoti ir kurti mažos apimties veikėjo aprašymą. Žinoma, kone svarbiausias įtaigaus aprašymo komponentas yra meninė kūrinio raiškia, autoriaus gebėjimas tekste vartoti įvairias stiliaus figūras, tad įvairių stiliaus figūrų mokymas yra neatsiejama aprašymo kūrimo mokymo dalis.

Jau penktojoje klasėje mokiniai pradeda supažindinti su įvairiomis stiliaus figūromis, pirmosios iš jų – leksinės semantinės. Tam daugiausia dėmesio skiriama per literatūros pamokas. Pirmojoje penktosios klasės literatūros vadovėlio dalyje, einant temą „Atsimenu, sėdžiu mažas lopšy“ (ATL15, 14–17), mokiniai supažindinami su deminutyvais, epitetais ir vaizdingaisiais palyginimais. Vadovėlio autorės šios temos metu mokiniams siūlo skaityti Jono Biliūno apsakymo *Kūdikystės sapnai* skyriaus „Pirmieji išpūdžiai“ ištrauką ir joje ieškoti minėtų leksinių semantinių stiliaus figūrų. Temos „Ir poetai žaidžia“ (ATL15, 108–109) metu analizuodami Kazio Binkio bei Leonardo Gutausko eilėraščius mokiniai supažindinami su vaizdingais veiksmažodžiais, įsmeininimu ir fonetinėmis stiliaus figūromis – aliteracija ir asonansu. Be to, kalbos vartojimo ugdymo pamokose jau penktojoje klasėje mokiniai yra mokomi skirti ir vartoti leksinius sinonimus bei antonimus ir frazeologizmus. Taigi šių vadovėlių didaktinės medžiagos apžvalga leidžia daryti prielaidą, kad dar nepradėjus mokytis atpažinti ar kurti aprašymą mokiniai paruošiami kurti paprasčiausius, tačiau įtaigius, trumpus veikėjų (gyvūnų ar žmonių) aprašymus. Pridurtina, kad kalbant apie stiliaus figūras, vadovėlyje pateikiama tik pati bendriausia informacija – apibrėžimas ir keletas iliustracinių pavyzdžių. Taigi, pavyzdžiui, neminimos epitetų rūšys: tautologiniai, vertinamieji ir aprašomieji (žr. Арнольд 2002, 132–136), o pavyzdžiai yra panašūs. Skirtingi pavyzdžiai būtų pirmasis žingsnis teksto tipų skirtumų link: aprašomieji epitetai labiausiai būdingi aprašymo tipo tekstams, vertinamieji – samprotavimo tekstams.

Lietuvių kalbos vadovėlio penktajai klasei antroje dalyje tekstų tipų mokymui skiriamas visas IV skyrius, o trečioje skyriaus temoje „Tekstų tipai. Pasakojimas, aprašymas, samprotavimas“ (ATK25, 14–15) mokiniai pirmą kartą yra supažindinami su teksto tipais. Vadovėlio autorės mokytojai siūlo mokinius tekstų tipų mokyti atmetimo principu, t. y. iš pradžių pradėti mokyti ne po vieną atskirą teksto tipą, bet iš karto pradėti kalbėti apie visus tris, išryškinant kiekvieno iš jų skirtybes. Nepamirštama ir vizualumo svarba – visa teorinė medžiaga pateikiama apibendrintai, schemoje, žr. 1 paveikslą *Teksto tipų skirtybės* (ATK25, 14).

Vadovėlio autorės mokydamas teksto tipo skirtybių siūlo naudoti 3 pagrindinius kriterijus: teksto pagrindą, tikslą ir atpažinimo raktą. Pirmuosius du atskyrimo kriterijus galėtume palyginti su Zitos Alaunienės aprašyta teksto semantinio branduolio sąvoka. Pasak Z. Alaunienės, kiekviename tekste glūdi tam tikra autoriaus intencija, kuri ir lemia tam tikro teksto tipo pasirinkimą (Alaunienė 2009). Tad logiška, kad siekdamas supaprastinti semantinio branduolio terminą, autorės jį įvardija kaip autoriaus teksto kūrimo pagrindą ir tikslą. Vadovėlio autorių nuomone, kūrinio autoriaus tikslas rašant aprašymą yra perteikti konkretų statišką vaizdą, naudojantis kuo daugiau detalių. O opozicija tarp vaizdo, minties bei įvykio padeda mokiniui atskirti skirtingo teksto tipo semantinį branduolį.

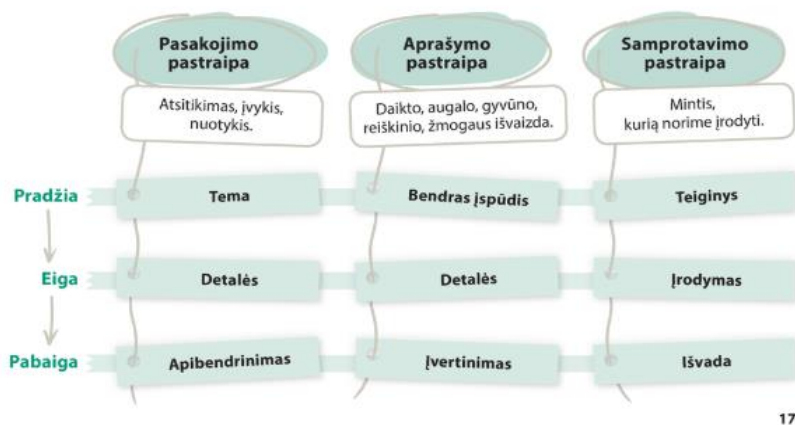
Žinoma, penktosios klasės mokiniams dar sunku mąstyti abstrakčiomis sąvokomis, taigi dėstant teorinę medžiagą yra itin svarbu įterpti kuo daugiau pavyzdžių ar lengvai atpažįtamų asociacijų. Matyt, dėl šios priežasties vienas iš teksto tipų atskyrimo kriterijų yra ir *teksto atpažinimo raktas*. Ši vadovėlių autorių mokiniams teikiama sąvoka yra glaudžiai susijusi su Zitos Nauckūnaitės ir daugelio kitų mokslininkų skiriamomis aprašymo detalėmis, kuriomis naudojamos kuriant aprašymą. Be to, 1 pav. parodytoje schemoje svarbu ir tai, kad apibūdinamos

1. pav. Teksto tipų skirtybės

aprašymo tikslą autorės kaip vieną iš reikšminių teiginių pateikia žodžių junginį *meniškai pavaizduoti*. Galima manyti, kad teorinėje vadovėlio medžiagoje kalbama apie konkrečią aprašymo rūšį – teorinėje darbo dalyje jau aptartą meninį (subjektyvųjį) aprašymą. Svarbu paminėti ir tai, kad toliau vadovėlyje pateikiamuose trumpuose aprašymų pavyzdžiuose išimtinai vyrauja tik meniniai aprašymai.

Kitoje to paties skyriaus temoje „Pasakojimo, aprašymo ir samprotavimo pastraipos“ (ATK25, 16–19) siekiama paaiškinti mokiniams, kad kiekvieno teksto tipo pastraipa yra savitos sandaros, apibrėžta griežtų struktūros reikalavimų. Siekiant kuo įtaigiau perteikti teorinę medžiagą, pagrindiniai pastraipų kompozicijos elementai ir jų skirtumai vėl pateikiami schema, žr. 2 pav. *Tekstų tipų pastraipų kūrimas* (ATK25, 17).

2 pav. Tekstų tipų pastraipų kūrimas

Schemoje pirmiausia nurodytas kiekvieno teksto tipo kūrimo tikslas, t. y. kokiam objektui aprašyti pastraipa skirta. Mokiniai yra mokomi tam tikros kiekvieno teksto tipo kūrimo tvarkos, ji yra nuolatinė ir atsikartojanti. Pagrindinės aprašymo pastraipos dalys autorių pateikiamos šios: bendras įspūdis, detalės, įvertinimas. Toks aprašymo kompozicijos suskirstymas visiškai atitinka darbo teorinėje dalyje aptartas Valerijos Ramonaitės (1997, 47) skiriamas tris aprašymo dalis: bendrą vaizdą, išsamesnį vaizdą, arba detalizaciją, ir apibendrinimą (išvadą). Toliau vadovėlyje palyginimui pateikti trys skirtingų teksto tipų fragmentai; jie suskaidyti į dalis, aiškiai parodant, kur yra bendras vaizdas, kur detalės ir kur susisteminta, glaustai pakartojanti abi pirmas dalis ir išryškinanti esminius požymius, informacija.

Svarbu pažymėti, kad visame skyriuje mokiniams pateikiama labai mažai užduočių, kuriose būtų prašoma sukurti pasakojimo, aprašymo ar samprotavimo tekstą. Dažniausiai perskaičius trumpą teksto ištrauką prašoma nustatyti jos teksto tipą. Be to, vadovėlyje vyrauja tokios užduotys, kurios

leidžia mokiniams susikurti savitą asociacijų tinklą, padėsiantį atpažinti kiekvieną teksto tipą, pavyzdžiui:

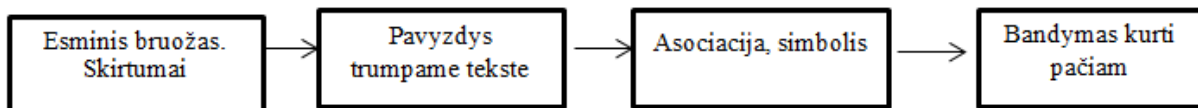
1. *Aprašymas, Pasakojimas ir Samprotavimas nusprendė susidraugauti su Veiksmu, Vaizdu ir Mintimi. Nuspręsk, kas su kuo geriausi draugai. Kodėl taip manai?* (ATK25, 25).

2. *Klausimams priskirk teksto tipą:*

<i>Kas atsitiko?</i>	<i>Aprašymas</i>
<i>Kaip atrodo?</i>	<i>Samprotavimas</i>
<i>Kodėl tai įvyko?</i>	<i>Pasakojimas (ATK, 25).</i>

3. *Pagalvok, kas galėtų simbolizuoti pasakojimą, aprašymą ir samprotavimą. Simbolius nupiešk* (ATK25, 25).

Aptarus trečiajame vadovėlio skyriuje autorių sudarytą ugdymo scenarijų, galima išryškinti svarbiausias jo dalis, žr. 3 pav. *Pirmasis tekstų tipų mokymo scenarijus:*

3 pav. Pirmas teksto tipų mokymo scenarijus

Taigi, vadovėlio autorės mokytojui siūlo pasirinkti tokį ugdymo scenarijų, kai mokinsys trumpai supažindinamas su visais trimis teksto tipais iš karto. Pirmiausia mokiniams siūlomos užduotys, kurių metu mokinsys mėgina teorinę medžiagą įsiminti kurdamas asociacijas. Toliau atliekant praktines užduotis mokoma(si) nagrinėti mažos apimties (ne daugiau nei 10 sakinių) teksto ištraukas ir argumentuotai paaiškinti, kokiam teksto tipui jos priklauso, ir tik tuomet mokiniui siūloma pamėginti sukurti trumpą kiekvieno teksto tipo tekstą.

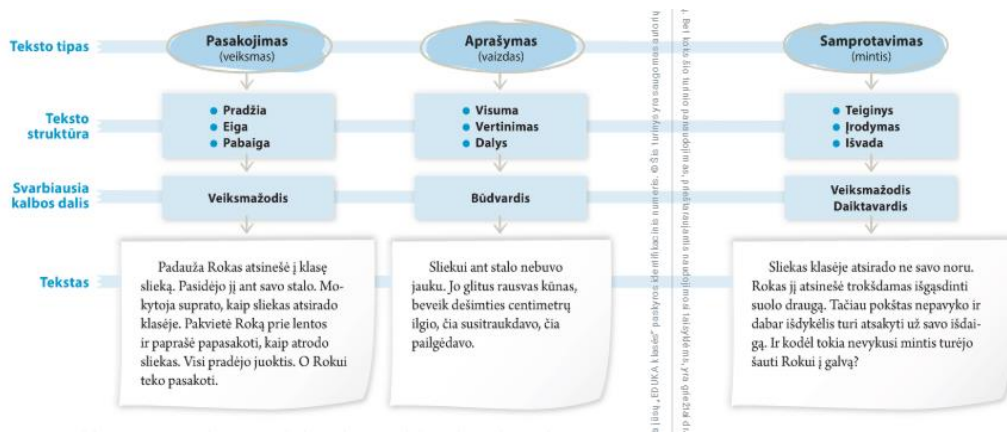
Tačiau svarbu paminėti, kad „Atrask“ serijos vadovėliai išsiskiria tuo, kad teksto tipų mokymui dėmesio skiriama ne tik kalbos vartojimo ugdymo, bet ir kalbos sistemos pažinimo pamokų metu, pvz., mokantis morfologijos. V vadovėlio skyrius *Kalbos dalys ir jų santykiai sakinyje. Draugystės saloje* (ATK25, 32–69) pradedamas tema „Pasakojimas, aprašymas, samprotavimas ir kalbos dalys“ (ATK25, 36–37). Pirmiausia mokiniams siūloma trumpai prisiminti tai, ką jie jau mokėsi, žr. 4 paveikslą.

Mokiniam pateikiamos trys iliustracijos, kuriose nupieštos tos pačios gėlės. Prie kiekvieno gėlių piešinio yra po vieną klausimą: 1) Ką gėlių darželyje veikia varlė? Kas jai galėjo atsitikti? 2) Kaip atrodo veiksmas? 3) Kodėl nuvyto gėlės? Kodėl pasislėpė varlė? Kiekvienas iš šių klausimų mokinius nukreipia į atskiro teksto tipo semantinį branduolį (tikslą ir teksto pagrindą). Prisiminus kiekvieno teksto tipo pagrindinius bruožus, siūloma pereiti prie pagrindinės temos

4 pav. Tekstų tipų mokymas

torinės medžiagos mokymo. Pamokos tikslas – padėti mokiniams suprasti, kuri kalbos dalis yra dažniausia įvairių kalbos tipų tekstuose. Ši pamoka svarbi tuo, kad jos metu padedamas tvirtas pamatas galimai tolimesnei efektyviai tekstų tipų ir kalbos dalių mokymo integracijai. Teorinė medžiaga mokiniams vėlgi pateikiama iliustracijoje, žr. 5 pav. *Tekstų tipai ir kalbos dalys* (ATK25, 36–37):

5 pav. Tekstų tipai ir kalbos dalys

Pirmiausia mokiniams dar kartą primenamos kiekvieno teksto tipo sudedamosios (kompozicinės) dalys ir tuomet kiekvienam teksto tipui priskiriama tam tikra kalbos dalis. Aprašymui priskiriama būdvardis. Svarbiausia yra tai, kad vėliau, mokantis būdvardžio, vadovėlio autoriai daugelyje temų pateikia užduočių, kuriomis prašoma sukurti skirtingų rūšių aprašymus. Tokiu būdu daug kartų pakartojama jau išmokta teorinė medžiaga, pgl.:

1. *Aprašyk savo gyvenamą aplinką (miestą, miestelį, kaimą, gatvelę ir pan.) pavartodamas tekste rastus bent penkis būdvardžius ir pavartodamas naujų* (ATK25, 79).

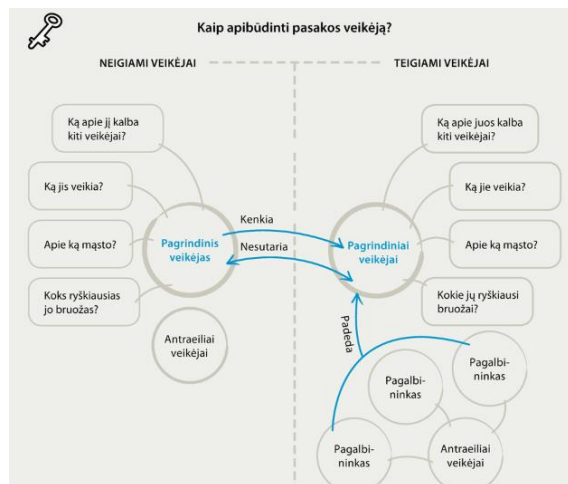
2. *Papasakok apie įdomų daiktą, esantį tavo mieste (rajone, gatvėje, namie) (ATK25, 91).*
3. *Pasvarstyk, kaip aprašomas ežys eilėraštyje. Kaip tu aprašytum šį gyvūną. Kodėl? (ATK25, 97).*

Taigi vadovėlio autorės mokytojui siūlo ugdymo strategiją, kai išmokta teorinė medžiaga, kad būtų pakartota ir labiau įtvirtinta, integruojama į atskirų temų pamokas – šiuo konkrečiu atveju į būdvardžio. Sudarant užduotis, taip pat stengiamasi orientuoti mokinius rašyti meninį (subjektyvųjį) aprašymą. Jame vartojama daugiau epitetų ir palyginimų, o tai leidžia sukurti ir detalesnį, ir tikroviškesnį vaizdo aprašymą. Tokiu būdu mėginama užtikrinti įgytų naujų žinių ir įgūdžių tąsą..

Svarbu ir tai, kad vadovėlio autorės kalbos sistemos pažinimo ir kalbos vartojimo ugdymo pamokų medžiagą stengiasi susieti su literatūros pamokomis. Tai yra bene didžiausias „Atrask“ serijos vadovėlių pranašumas – kitų teminiu požiūriu stipriau susietų vadovėlių komplektų nepavyko aptikti. Planuodami pamokų ciklą medžiagą atidūs mokytojai pastebės tiesiogines ar asociatyvias jungtis. Jos leis kurti sėkmingesnius ugdymo scenarijus.

Išmokę didelę dalį kalbos vadovėlio IV skyriaus, kuris pavadintas „Teksto kūrimas. Ateities saloje (tęsinys)“, ir jau susipažinę su visais trimis teksto tipais, mokiniai literatūros pamokų metu skaito stebuklines pasakas ir mokosi analizuoti literatūros pasakos veikėjo charakteristiką. Pavyzdžiui, einant temą „(Ne)atpažinta sesuo“ (ATL25, 24–27), mokiniams pateikiama literatūros veikėjo apibūdinimo schema, kuri matyti 6 paveiksle. Perskaičius lietuvių liaudies pasaką *Devyni broliai ir jų sesuo Elenytė*, mokiniai skatinami lavinti literatūros kūrinio veikėjo apibūdinimo įgūdžius.

Vadovėlio autorės pateikia kelis pagrindinius veikėjo aprašymo komponentus: 1) veikėjo veikla, 2) apie ką veikėjas mąsto, 3) ryškiausias veikėjo bruožas, 4) kitų veikėjų nuomonė apie jį. Toks veikėjo aprašymo modelis atitinka vieną iš mokslinėje literatūroje minimų veikėjo aprašymo būdų – charakteristiką (Nauckūnaitė 2002, 98). Iš pirmo žvilgsnio panašumas nėra akivaizdus, bet atraminis dalykus, autorių intenciją galima užčiuopti: tai veikėjo charakterio savybės, jo požiūris į pasaulį, kitų veikėjų nuomonė apie jį. Nors liaudies pasakoje pati Elenytė ir kiti pasakos veikėjai

6. pav. Charakteristikos rašymo mokymas

nera detaliai aprašomi, bet jų charakteristikas pagal poelgius, požiūrį į įvykius mokiniai susidaro nesunkiai.

Derindamas literatūros ir kalbos vartojimo ugdymo pamokų medžiagą, mokytojas mokiniams gali užduoti namų darbą, kurio paskirtis – parašyti pasirinkto pasakos veikėjo charakteristiką. Toliau skaitydami pasakas, mokiniai plečia ir gilina žinias apie stiliaus figūras, todėl parašytus aprašymus jie gali papildyti įvairiais epitetais, vaizdingais veiksmažodžiais, deminutyvais, palyginimais, frazeologizmais, išiktukais. Tokia mokymo strategija padeda kurti pagrįstą kalbos ir literatūros pamokų integraciją, nes vaikai lengviau supranta temą, ją išmoksta ir gali pritaikyti.

Jau išmoktos teorinės medžiagos įtvirtinimas padeda sutaupyti ir ugdymo proceso laiko. Kadangi pirmą kartą mokiniai apie aprašymą ir kitus teksto tipus mokosi IV skyriuje, kuris pagal ilgalaikį mokymo planą turėtų būti mokomas maždaug sausio mėnesį, o detaliau – aprašymo kūrimo ir analizės mokosi tik VII skyriuje (pagal ilgalaikį planą maždaug gegužės mėnesį), grįžimas prie aprašymo kūrimo užtikrina, kad jau įgytos žinios bus kartojamos ir įtvirtinamos.

Eidami VII skyrių „Sintaksė ir skyryba. Keliaujant namo“, mokiniai detaliau supažindinami su aprašymu: tam skiriama antroji skyriaus tema (ATL25, 124–127). Šios temos metu mokiniams primenamos jau turimos žinios apie vaizdo aprašymo dalis, vaizdavimo detales, trumpai supažindinama ir su dalykinio, ir su meninio aprašymo panašumais bei skirtumais. Kone visur persakomi Z. Nauckūnaitės teiginiai analizuojamais klausimais. Mokiniams beveik nepateikiama naujos informacijos, bet svarbu, kad žinomą informaciją siekiama įtvirtinti, ir tai daroma kitaip nei anksčiau: teorinei medžiagai primenama tekstu, o ne vaizdinėmis priemonėmis (schemomis, paveikslais ir kt.).

Pirmiausia mokiniams primenama, kad tekstas privalo turėti tris svarbiausias dalis: įžangą, dėstymą ir pabaigą, žr. 7 pav. Šios trys dalys atitinka svarbiausius aprašymo turinio komponentus: pristatymą (bendras įspūdis), išvaizdą bei charakterį (detalizacija) ir apibendrinimą. Šalia teksto struktūros paaiškinimo pateikiamas šuns aprašymas.

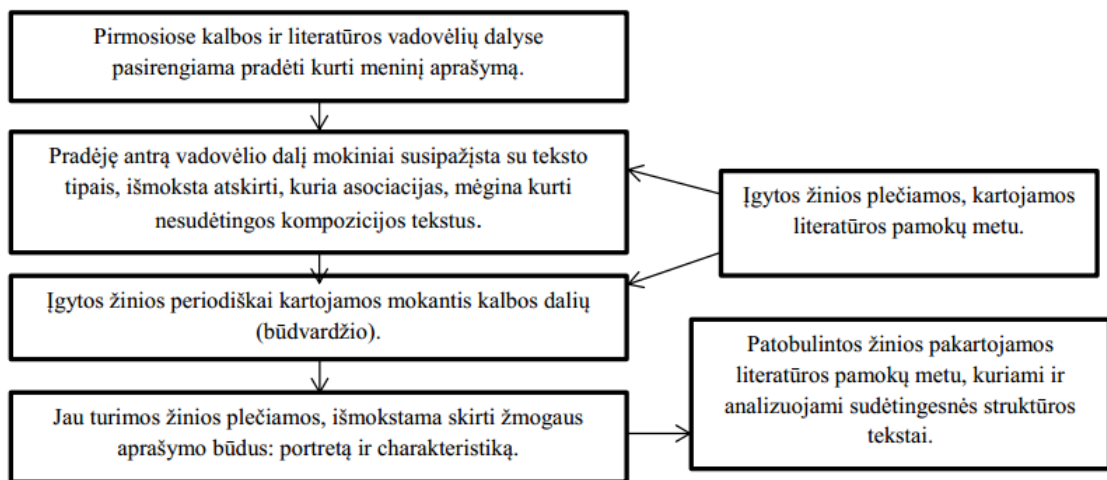

7 pav. Aprašymo dalių mokymas

Vadovėlių autorių duota gyvūno aprašymo struktūra ir jos iliustracija atitinka Z. Nauckūnaitės (2002, 98) pateikto portreto – vienos iš aprašymo rūšių – pavyzdį.

Aptariamąją kalbos vartojimo ugdymo temą papildoma literatūros vadovėlio IV temos II skyriaus teorinė medžiaga apie literatūros kūrinio veikėjo portretą (ATL, 116) ir veikėjo charakterio aprašymo mokymo medžiaga (ATL, 124). Mokant(is) šių literatūros temų, mokiniams dar kartą primenama jau girdėta teorinė medžiaga, svarbiausi akcentai sužymimi skaitomo literatūros kūrinio ištraukoje.

Taigi penktokai, dirbdami su „Atrask“ serijos vadovėliais ir tik įpusėję pirmąjį pagrindinio ugdymo koncentrą, išmoksta skirti aprašymą nuo kitų teksto tipų, įvardyti pagrindinius jo skirtumus, geba pagal tris pagrindines aprašymo dalis apibūdinti skaityto literatūros kūrinio veikėją, kurti trumpus žmogaus aprašymus (portretą ir charakteristiką). Kone didžiausias šios serijos vadovėlių privalumas, kaip jau buvo minėta, nuodugniai apgalvota ugdymo strategija. Ją galima perteikti tokia schema (žr. 8 paveikslą):

8 pav. Aprašymo mokymo scenarijus penktojoje klasėje

Svarbu, kad nagrinėjant kiekvieną temą mokiniams pateikiama gana daug teorinės medžiagos ir ji papildoma per literatūros pamokas gaunamas žinias apie teksto tipus. Tai padeda pamokų metu plėtoti mokinio gebėjimo mokytis kompetenciją.

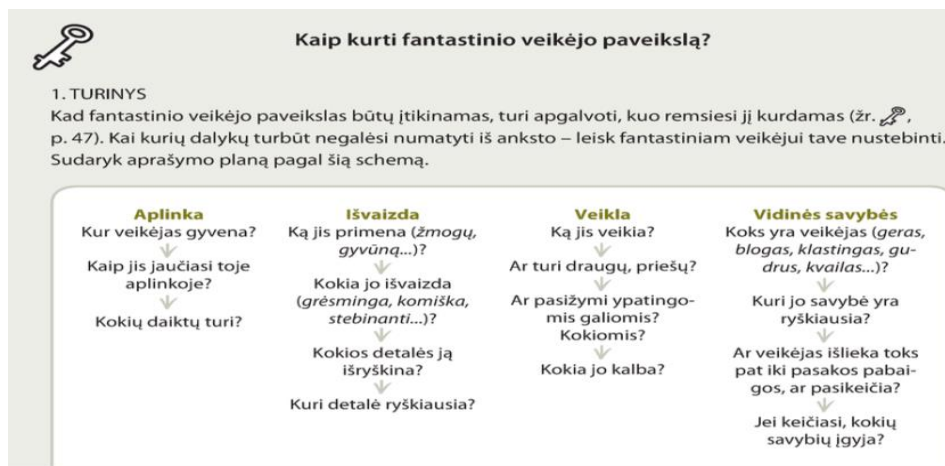
Atkreiptinas dėmesys, kad penktosios klasės „Atrask“ serijos vadovėliuose mokiniai mokomi tik vieno aprašymo rūšies – žmogaus aprašymo. Aplinkos ir daikto aprašymo mokymuisi yra skiriama tik keletas praktinių užduočių. Kitų rūšių aprašymams ir jų mokymui visas dėmesys sutelktas šeštosios klasės „Atrask“ vadovėlių komplekte.

2.2. Aprašymo kūrimo mokymas literatūros pamokų metu šeštojoje klasėje

Šeštajai klasei skirtų „Atrask“ vadovėlių serijos autorės dalį aprašymo kūrimo mokymo medžiagos yra perkėlusios į literatūros vadovėlius. Toks autorių sprendimas atrodo visai logiškas, nes būtent per literatūros pamokas mokiniai turi galimybę analizuoti rašytojų sukurtus aprašymus ir tokiu būdu mokytis iš gerųjų, etaloninių aprašymų pavyzdžių. Kaip jau buvo minėta anksčiau, penktosios klasės vadovėliuose temos, kurių metu buvo mokoma kurti aprašymą, buvo išdėstytos taip, kad literatūros ir kalbos pamokų medžiaga maždaug sutaptų ir mokytojas galėtų gana sklandžiai integruoti kalbos vartojimo ugdymo pamokų medžiagą su literatūros pamokomis. Šeštajai klasei skirtame vadovėlių komplekte autoriai mokytojui siūlo pasirinkti kitokį ugdymo scenarijų: literatūros pamokų metu aprašymo pavyzdžius mokiniai analizuoja pirmajame pusmetyje, o kalbos vartojimo ugdymo pamokų metu išsamesnė teorinė medžiaga apie aprašymą dėstoma antrajame pusmetyje. Toks autorių sprendimas gali būti laikomas ginčytinu, kadangi kalbos ir literatūros vadovėliuose susisteminta teorinė medžiaga persidengia viena su kita, dažnai literatūros vadovėlyje ji pateikiama epizodiškiau (kartais iš vis neakcentuojama), o, tvirtai neįsisavinę teorinės medžiagos, mokiniai netenka galimybės mokytis analizuoti pateikiamas literatūros kūrinių ištraukas.

Pirmojoje „Atrask“ serijos literatūros vadovėlio dalyje aprašymui daugiau dėmesio skiriama pirmosios temos II ir III skyriuose *Ką atrasti įkvepia vaizduotė?* (ATL16, 34–56) ir *Ką atradau?* (ATL16, 58–70). Antrojo skyriaus temoje „Kai tenka pasirinkti“ (ATL16, 44–47) pateikiamoje C. S. Lewis kūrinio ištraukoje mokiniai skaito gana išsamius fauno ir jo kambario aprašymus. Patys aprašymai tekste niekaip neišskiriami ir neakcentuojami. Tiek teorinė temos medžiaga, tiek šalia esančios užduotys sukoncentruotos į fantastinio ir nefantastinio literatūros kūrinio veikėjo skirtumą paiešką. Trečiojo skyriaus temos „Stebuklingas hobitų pasaulis“ (ATL16, 60–67) metu mokiniai, skaitydami J. R. R. Tolkien apysakos ištraukas, supažindinami su įtaigiai parašytais hobitų, jų namų, kūrinio veikėjo Gendolfo aprašymais, tačiau šie tekste taip pat niekur neakcentuojami, nepateikiama šių aprašymų analizei skirtų užduočių. Vadovėlių autorių sudaryti klausimai, labiau susiję su literatūros kūrinyje esančiais aprašymais, vėlgi skatina mokinius susimąstyti apie tai, kuo hobitai panašūs į žmones, kuo hobitų namai fantastiški ir kuo tikroviški. Taigi potencialiai žmogaus ir aplinkos aprašymo kūrimo mokymui tinkamiausios temos nėra efektyviai išnaudojamos. Daugiausia žmogaus aprašymo kūrimui dėmesio skiriama temos „Vaizduotės pasaulio būtybės“ (ATL16, 68–69) metu. Tema yra skirta praktiniam mokinių įgytų žinių pritaikymui – mėginama paaiškinti, kaip mokiniui pačiam sukurti fantastinio veikėjo *paveikslą*. Iš pradžių mokiniams

siūloma perskaityti trolio, goblino ir golumo aprašymus, o vėliau pateikiama teksto kūrimo užduotis – leidyklos surengtam konkursui sukurti ryškaus, įsimenamo, originalaus fantastinio veikėjo paveikslą. Tam, kad mokiniams geriau sektųsi, vadovėlio autoriai pateikia veikėjo aprašymo kūrimo schemą, žr. 9 pav. *Fantastinio veikėjo aprašymo mokymas*.

9 pav. Fantastinio veikėjo aprašymo mokymas

Devintame paveiksle teorinei medžiagai aiškinti vadovėlio autorės pasirenka vartoti sąvoką *literatūrinis paveikslas*, mokiniams sudaromas jo rašymo planas, kurį sudarytojai vadina *aprašymo schema*. Aptariamoje medžiagoje suplakami dviejų disciplinų, literatūrologijos ir teksto lingvistikos, terminai *paveikslas* ir *aprašymas*. Vargu ar metodiška juos vartoti kartu, ypač mėginant vieną paaiškinti kitu. Be to, nėra tikslinga teigti, kad tokios mažos apimties veikėjo apibūdinimą iš tiesų būtų galima vadinti *veikėjo paveikslu* (t. y. portretu). Apie veikėjo portretą ir jo kūrimo strategijas nemažai rašęs rusų literatūrologas V. S. Barachovas. Jis yra nurodęs, kad literatūrinis portretas realizuojamas kūrinio siužetu, kuriame veikėjas tarsi gyvena. Jo individualumas, charakteris ir visa kita atsiskleidžia jam kalbant, galvojant, taip pat veikiant tam tikrose kūrinio situacijose (Барачов 1985, 6–7). Taigi literatūrinis portretas apima daug daugiau nei tiesiog vieną epizodišką veikėjo aprašymą – jis atsiskleidžia sudėtingame ir įvairiapusiškame kūrinio siužete. Iš 9 paveiksle esančio fantastinio veikėjo apibūdinimo plano sudedamųjų dalių galima susidaryti įspūdį, kad vadovėlio autorės šia schema veikiau skatino mokinius mokytis kurti žmogaus gyvenimo aprašymą, kuris Z. Nauckūnaitės įvardijamas kaip plačiai ir įdomiai pateikta veikėjo charakteristika (ji aptarta darbo teoriniame skyriuje).

Daug išsamiau ir, neabejotina, profesionaliau vadovėlio autoriams pavyko susisteminti teorinę medžiagą apie aplinkos aprašymo kūrimą. Einant temą „Vaizduotė, siejanti praeitį ir dabartį

(ATL16, 48–51) ir skaitant Philippa Pearce romano *Tomo vidurnakčio parkas* ištraukas mokytojas, padėdamas mokiniams suprasti, išanalizuoti vadovėlyje esančią teorinę medžiagą ir aprašymų pavyzdžius tekste, turi galimybę gilinti mokinių žinias apie išorės ir vidaus aplinkos aprašymą. Temos teorinėje medžiagoje pirmiausia mokiniams primenama, kad aprašant būtina remtis erdvės tvarkos principais, t. y. iš viršaus į apačią, iš toliau link artyn ir pan. Pabrėžiama, kad aprašant aplinką svarbu vadovautis visomis jauslėmis – aprašyti ne tik tai, kas matoma, bet ir kas užuodžiama, girdima ir t. t. Šios vadovėlio temos turinys išsiskiria tuo, kad vadovėlio autorės perfrazuoja Elenos Palubinskienės ir Giedrės Čepaitienės lietuvių kalbos vadovėlyje *Lietuvių kalba. Vadovėlis 7 klasei* 59, 61–62 puslapiuose esančią medžiagą ir pateikia mokiniams praktinius patarimus, kaip kurti aplinkos aprašymą (ATL16, 51). Mokiniams siūloma vadovautis penkiais žingsniais:

1. *Apgalvoti, kodėl kuriamas aprašymas ir koks jo tikslas.*
2. *Sudaryti aprašymo schemą – apgalvoti, kaip pasakotojo žvilgsnis keliaus po aprašomą erdvę.*
3. *Atrinkti svarbiausias erdvėje esančias detales, kurios pateks į aprašymą, pvz., nebūtina išvardinti visų lentynoje esančių knygų.*
4. *Nutarti, kam ir kaip pasakosi, vienaip pasakojama draugui, kitaip – mokytojui.*
5. *Pagrįsti savo vertinimą – nurodyti ir paaiškinti kodėl aprašoma aplinka patinka, kodėl ne.*

Iš tiesų visi vadovėlio autorių pasiūlyti aplinkos aprašymo žingsniai yra pagrįsti ir tinkami. Mokiniams išskiriamas aprašymui būdingas judėjimas ir nuoseklumas, tačiau kuriant aplinkos aprašymą svarbu nusakyti ir teorinėje darbo dalyje jau minėtą aprašymo *kulminaciją* – tą erdvės dalį, jos objektą, kuris aprašomoje erdvėje svarbiausias. Tad trečią ir penktą žingsnį būtų galima koreguoti, pvz., atmetus ne tokius svarbius erdvės objektus rasti vieną, adresantui patį svarbiausią, ir šį pasirinkimą argumentuoti.

Daugiau teorinės medžiagos, skirtos žmogaus, erdvės ar daikto aprašymui šeštosios klasės „Atrask“ serijos literatūros vadovėlio pirmojoje dalyje, neaptikta. Žinoma, galima pridurti, kad antrojoje literatūros vadovėlio dalyje yra įterpta Antano Baranausko poemos *Anykščių Šilelis* miško aprašymo ištrauka, tačiau šalia jos jokios teorinės medžiagos apie aprašymą nėra.

Taigi, apibendrinant literatūros vadovėliuose esančią informaciją apie aprašymo kūrimą, galima išryškinti tokius polinkius. Pirma, daugiausia dėmesio autorės skiria aplinkos ir žmogaus aprašymo kūrimui, mokiniams nepateikiama jokios medžiagos, kuri padėtų mokytis daikto aprašymo, tad šią spragą planuodamas pamokas mokytojas būtinai turėtų užpildyti iš kitų mokymosi šaltinių paimta medžiaga. Antra, teorinė medžiaga žmogaus veikėjo aprašymui mokytis kai kur yra

šiek tiek koreguotina, pvz., termino *paveikslas* vartojimas. Be to, vadovėlio autoriai ne visada išnaudoja atrinktų literatūros kūrinių ištraukų teikiamas galimybes aprašymo teksto tipo mokyti, plačiau apie tai 2.3. poskyryje. Trečia, literatūros vadovėlio autorės nepasinaudoja galimybe integruoti literatūros ir kalbos vartojimo ugdymo temas, kas, tikėtina, padėtų pasiekti geresnių rezultatų, kadangi kalbos vadovėliuose teorinė medžiaga apie aprašymą atrinka profesionaliau ir išsamiau.

2.3 Aprašymo kūrimo mokymas literatūros pamokų metu šeštojoje

klasėje – pavyzdinių tekstų analizė

Analizuojant šeštosios klasės literatūros „Atrask“ vadovėlių komplektą, rasta dešimt skirtingų rūšių aprašymų. Žinoma, tiriamų aprašymų grupę dar būtų galima papildyti vadovėlyje esančiais mažesnės apimties aprašymais. Tačiau baigiamajame darbe laikytasi nuostatos daikto, veikėjo ar gamtos aprašymu laikyti tik tokio ilgio teksto atkarpą, kurioje fiksuojama ne viena aprašomojo objekto ypatybė, o visuma ar bent jau didesnė jos dalis.

Aprašymo kūrimo pavyzdžius mokiniai gali matyti skaitydami Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos *Liūtas, ragana ir drabužių spinta* ištraukas (žmogaus ir aplinkos aprašymai), Philippa Pearce romano *Tomo vidurnakčio parkas* ištraukas (aplinkos vidaus ir išorės aprašymai) ir John Ronald Reuel Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* apysakos ištraukas (žmogaus ir aplinkos aprašymai). Svarbu pažymėti tai, kad kaip tik šių trijų literatūros kūrinių ištraukos visame 5–6 klasės „Atrask“ vadovėlio komplekte geriausiai mokiniams pristato aprašymo kūrimo technikas, aprašymo potipių skirtumus, nurodo aprašymo sąsajas su kitais teksto tipais. Taigi šiame poskyryje mėginama atskleisti, kaip planuojant ugdymo procesą būtų galima efektyviai pasitelkti vadovėlių autorių pateikiamus aprašymus, mokant mokinius skirtingų aprašymo teksto komponavimo.

Vadovėlių autorių atrinktuose grožiniuose tekstuose vyrauja gamtos ir veikėjų aprašymai, pagal šių aprašymų ypatybes, juos būtų galima suklasifikuoti taip, kaip parodyta 2 lentelėje:

Tekstas	Reprezentuojama aprašymo rūšis	Potenciali nauda mokant aprašymo
Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos <i>Liūtas, ragana ir drabužių spinta</i> ištrauka. 1 priedas.	Veikėjo aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas komponuojant veikėjo aprašymą. Analogijų pasitelkimas kuriant tikrovišką sąlyginio veikėjo portretą. Sudėtingesnės nominacinės eilės sudarymas aprašant veikėją.

Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos <i>Liūtas, ragana ir drabužių spinta</i> ištrauka. 2 priedas.	Vidaus aplinkos aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas aprašant vidaus aplinką. Tiesioginis veikėjo charakterizavimas per jo gyvenamosios aplinkos aprašymą.
Philippa Pearce romano <i>Tomo vidurnakčio parkas</i> ištrauka. 3 priedas.	Išorės aplinkos aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas aprašant išorės aplinką. Erdvės vaizdavimas naudojantis regimosiomis detalėmis, kontrasto vartojimas tekste, vaizdingų palyginimų vartojimo pavyzdžiai tekste.
Philippa Pearce romano <i>Tomo vidurnakčio parkas</i> ištrauka. 4 priedas.	Vidaus aplinkos aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas aprašant išorės aplinką. Erdvės vaizdavimas naudojantis regimosiomis, lytėjimo detalėmis.
John Ronald Reuel Tolkien apysakos <i>Hobitas, arba Ten ir atgal</i> ištrauka. 5 priedas.	Vidaus aplinkos aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas aprašant išorės aplinką. Erdvės vaizdavimas naudojantis regimosiomis detalėmis. Tiesioginis veikėjo charakterizavimas pasitelkiant erdvę.
John Ronald Reuel Tolkien apysakos <i>Hobitas, arba Ten ir atgal</i> ištrauka. 6 priedas.	Veikėjo aprašymas.	Veikėjo charakterizavimas aprašant jo ir kito veikėjo santykius. Sudėtingesnės nominacinės eilės sudarymas aprašant veikėją.
John Ronald Reuel Tolkien apysakos <i>Hobitas, arba Ten ir atgal</i> ištrauka. 7 priedas.	Veikėjo aprašymas.	Erdvės tvarkos principų taikymas komponuojant veikėjo charakteristiką. Sudėtingesnės nominacinės eilės sudarymas aprašant veikėją.
John Ronald Reuel Tolkien apysakos <i>Hobitas, arba Ten ir atgal</i> ištrauka. 8 ir 9 priedai.	Veikėjo aprašymas.	Įvairių stiliaus figūrų vartojimas kuriant įtaigią sąlyginio veikėjo charakteristiką.

2 lentelė. „Atrask“ literatūros vadovėlyje esančių pavyzdinių aprašymo tekstų nauda mokant aprašymo šeštojoje klasėje

Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos *Liūtas, ragana ir drabužių spinta* ištraukoje esantis fauno aprašymas (ATL16, 44–45) yra kuriamas pasitelkiant regimąsias detales (žr. 1 priedą). Analizuojant šį veikėjo aprašymą mokiniams būtų pravartu akcentuoti, kaip galima kurti veikėjo portretą nuosekliai jį aprašant nuo apačios iki viršaus.

Pirmuoju ir antruoju sakiniu pirmiausia nusakomas bendras įspūdis apie sutiktą nepažįstamą veikėją – pasakotojo faunas įvardijamas kaip *labai jau keistas padaras*. Veikėjo apibūdinimui pasirinktas hiperonimas *padaras* ‘2. gyva būtybė’ (DLKŽe) atskleidžia pasakotojo požiūrį į siužetui naują personažą – jis apibūdinamas pačiu bendriausiu bruožu, t. y. apie jį pasakoma tik tiek, kad jis yra gyvas. Netikrumo, keistumo įspūdį sustiprina epitetas *keistas* ‘kitoks negu visi, neįprastas’ (DLKŽe), kuris pabrėžiamasrieveiksmiu *labai*. Toliau fauno vaizdas aprašomas vertikaliai:

pradedama nuo kanopų, vėliau vaizdas kyla aukščiau juosmeniu, pereinama prie veido bruožų ir baigiama aukščiausiam taške esančiais fauno ragais. Svarbu pabrėžti tai, kad aprašyme fauno išvaizdai šiurkštumo, pavojingumo keliančios išvaizdos detalės įvardijamos deminutyvais. Fauno ragai įvardijami deminutyvo forma *du ragiukai*, taip pabrėžiant jų mažumą, deminutyvo formomis įvardijamos ir fauno barzda, kanopos. Visa tai padeda sukurti pavojaus nekeliančios, draugiškos būtybės įvaizdį. Veikėjo aprašymas baigiamas apibendrinamuoju sakiniu, išvada „galėjai pamanyti, kad jis traukia namo, prisipirkęs kalėdinių dovanų“. Tai, kad fauno daiktai pasakotojui primena kalėdinius pirkinius, padeda įtvirtinti nors ir nepažįstamo, tačiau grėsmės nekeliančio, patrauklaus teigiamo personažo įvaizdį. Verta paminėti, kad šis vadovėlyje esantis veikėjo aprašymas yra vienintelis, kuriame išpildoma pilna aprašymo kompozicija – visuose kituose tekstuose tėra aprašomas tik bendras įspūdis ir detalizacija.

Veikėjo aprašymo struktūrą dažnai lemia ir aprašomo veikėjo tipas. V. Ramonaitė pagal veikėjų santykį su tikrove skiria du veikėjų tipus – *tikroviškus* ir *sąlyginius*. Tie, kurių elgesys, išvaizda panašūs į realių žmonių, vadinami tikroviškais veikėjais. Sąlyginiai veikėjai – tai fantastinės, mitinės būtybės, neegzistuojančios realiaame pasaulyje (Ramonaitė 2000, 20). Kuriant tikrovišką, įtikinamą sąlyginio veikėjo aprašymą dažnai daugiau dėmesio skiriama įvairių jo panašumų su tikrovėje egzistuojančiomis būtybėmis pabrėžimui tekste, tam vartojami vaizdingi palyginimai, analogijos. Tad analizuojant fauno aprašymą mokiniam taip pat galima pabrėžti, kaip pasitelkiant įvairias analogijas galima kurti sąlyginio, veikėjo portretą. Siekiant fantastinį veikėją padaryti kuo lengviau atpažįstamą skaitytojui, pirmiausia paaiškinama, ką jis turi bendro su žmogumi, pvz., antrajame sakinyje paaiškinamas fauno ūgis – *aukštėlesnis už Liusę*. Liusė yra viena iš pagrindinių kūrinio veikėjų, maždaug dešimties metų mergaitė, taigi aprašomas faunas iš tiesų buvo gana žemo ūgio. Trečiajame aprašymo sakinyje paaiškinama, kad faunas nuo juosmens iki viršugalvio atrodo kaip *normaliausias žmogus*. Fauno panašumas į žmogų dar labiau pabrėžiamas aukščiausiojo laipsnio būdvardžiu *normalus*, reiškiančiu ‘1. atitinkantį normą, paprastą’ (DLKŽe). Apatinė fauno kūno dalis (nuo blauzdų iki kanopų) lyginama su gerai atpažįstamo naminio gyvūno ožio galūnėmis, taip vėlgi stengiamasi sudaryti kuo lengviau atpažįstamą fauno išvaizdos apibūdinimą.

Aptariamas fauno aprašymas mokytojui gali būti naudingas ir kaip sudėtingesnės struktūros nominacinės eilės sudarymo pavyzdys. Nominacinė eilė – veikėjui įvardinti skirtų leksikos vienetų grupė. Įvairios struktūros nominacinė eilė ne tik padeda išvengti pasikartojimo, tačiau ir gali padėti apibūdinti patį įvardijamą veikėją, atskleisti pasakotojo ar kitų personažų požiūrį į jį. Apie tai, kaip

veikėjo nominacijos vienetai (nominacinės eilės nariai) charakterizuoja personažą yra rašiusi J. Vaskelienė (Vaskelienė 2012). Mokant jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikus dažnai susiduriama su problema – kurdami tekstą veikėjui įvardyti mokiniai negeba vartoti įvairesnių leksinių vienetų, pvz., leksinių ar kontekstinių sinonimų, įvardžių. Aptariamame fauno aprašyme šis veikėjas įvardijamas tokiais leksiniais vienetais: *padaras – jis – būtybė – faunas*. Pirmiausia vartojami fauno hiperoniminiai įvardijimai *padaras, būtybė*, kurie išryškina veikėjo nepaprastumą, keistumą, neapibrėžtumą. Veikėjui įvardyti pavartojamas ir siejimo funkciją atliekantis bei kartojimo išvengti padedantis įvardis *jis*. Galiausiai aprašymo pabaigoje veikėjas pavadinamas tikroju rūšies pavadinimu *faunas*.

Toje pačioje Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos *Liūtas, ragana ir drabužių spinta* ištraukoje (ATL16, 45–46) yra ir fauno gyvenamosios aplinkos aprašymas (žr. 2 priedą). Aptardamas šią teksto ištraukos atkarpą su mokiniais mokytojas visų prima galėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip vadovaujantis erdvės tvarkos principu kurti nuoseklų patalpos aprašymą. Vaizdas kuriamas pasitelkiant regimąsias detales, pradedama bendru įspūdžiu ir vėliau erdvė aprašoma vertikaliai nuo apačios iki viršaus. Svarbu pabrėžti, kad ši ištrauka gali būti naudingas įrankis mokant kurti išsamesnę veikėjo charakteristiką. Saulius Žukas yra pažymėjęs, kad kuriant tekstą itin svarbūs dažnai būna ir veikėjų bei jų erdvės tarpusavio ryšiai, pavyzdžiui, aprašoma sava veikėjo erdvė dažnai tiesiogiai charakterizuoja personažą (Žukas 2001, 133). Pirmiausia apie fauno charakterį galima spręsti iš būstui apibūdinti vartojamų būvardžių: *jaukus* ‘2. gerai nuteikiantis, malonus’ (DLKŽe), *mažučiukas, švarutėlis*. Pateikiami apibūdinimai leidžia susidaryti įspūdį, kad faunas yra tvarkingas, jam svarbus namų jaukumas. Be to, fauną charakterizuoja ir ketvirtame sakinyje esantis knygų lentynos aprašymas. Išvardytų knygų pavadinimai skaitytojui padeda susikurti įspūdį ir apie fantastinį pasaulį, kuriame gyvena faunas, ir apie tai, kuo jis domisi. Knygų pavadinimuose minimos tokios senovės graikų mitologijoje aprašytos mitinės būtybės kaip nimfos ar pusiau žmogumi, pusiau arkliu esantis pusdievis Silenas. Aprašyme paminima ir knyga apie žmones *Žmogus: mitas ar tikrovė?* Aptariamame C. S. Lewis kūrinyje faunas Liuse dar vadina *Ievos ir Adomo dukra* ir tai leidžia suprasti, kad aprašomame fauno pasaulyje apie žmones girdėta tik iš mitinių pasakojimų, tad faunui pažintis su Liuse tokia pat nepaprasta ir mistiška kaip ir Liusei.

Philippa Pearce romanas *Tomo vidurnakčio parkas* – kitas grožinės literatūros kūrinys, kurio aptarimo metu vertėtų skirti dėmesio aprašymo teksto analizei. Šiame tekste rasti du aprašymai – išorės aplinkos ir vidaus aplinkos. Abejuose aprašymuose itin svarbus veikėjo (Tomo) santykis su erdve, jo patiriami įspūdžiai. Išorės aplinkos aprašymas (žr. 3 priedą) kuriamas

pasitelkiant regimąsias detales, tačiau šįkart erdvė vaizduojama ne nuo apačios į viršų, o nuo arčiau esančių parko objektų link parko gilumos. Aptariant šį aprašymą vertėtų atkreipti mokinių dėmesį į tai, kaip kuriant įtikinamą aprašymą galima vadovautis kontrasto principu. Pirmieji du aprašymo sakiniai skaitytojui primena būsto savininkės, Tomo tetos, požiūrį į savo sodą, tam pavartojami keli epiteto funkciją atliekantys būdvardžiai: *uždaras* ir *ankštas*, – abu žodžiai padeda pabrėžti erdvės mažumą. Nuo ketvirtojo sakinio perteikiamas paties Tomo matomas vaizdas. Jo keliamam įspūdžiui kelis kartus dėsningai vartojamas epitetas *didžiulis*, pvz.: *didžiulė veja, didžiulė oranžerija*. Oranžerijai apibūdinti dar pavartojamas ir vaizdingas palyginimas *didumo kaip gyvenamasis namas*, taigi aprašyme sąmoningai kartojamos iš bendrašaknių žodžių padarytos stiliaus figūros, taip pabrėžiant aprašomos erdvės ploto didumą, kuris sužavi kūrinio veikėją Tomą.

Aptariamo romano ištraukoje esantis vidaus aplinkos aprašymas (4 priedas) struktūra mažai kuo skiriasi nuo prieš tai aptartų. Vaizdas jame vėlgi daugiausia kuriamas pasitelkiant regimąsias detales, erdvė vaizduojama pasitelkiant vertikalų erdvės vaizdavimo modelį: vaizduojama nuo apačios į viršų, nuo kilimo iki ant sienų kabančių objektų. Tačiau perėjus prie sienų, erdvės vaizdavimo modelis kinta. Nuo septintojo aprašymo sakinio vartojamas horizontalus aprašymo modelis ir sunku įspėti, kaip vaizduojamas sienų vaizdas: iš kairės į dešinę ar atvirkščiai, nes aprašyme svarbiausias erdvės centre stovinčio Tomo įspūdžiai, kuriamas kambario didybės vaizdas. Mokinių dėmesį šį kartą vertėtų sutelkti dar ir į tai, kaip pirmaisiais sakiniais vaizdas perteikiamas panaudojant ir kitas, ne vien regimąsias jusles, šiuo atveju – lytėjimo. Pirmuosiuose dvejuose sakiniuose vaizdas kuriamas pasitelkiant pagrindinio veikėjo pėdomis jaučiamus potyrius, stengiamasi pabrėžti aprašomo kambario nepaprastumą ir išskirtinumą. Pirmuoju ir antruoju sakiniu tarsi kuriama opozicija – Tomas stovi tarp dviejų skirtingų erdvių, pažįstamo kambario šaltos grindų plokštės ir neatrastos erdvės minkšto ir šilto paviršiaus. Potyriui apibūdinti vartojami leksiniai antonimai *šaltas–šiltas* veikia tarsi nuoroda į visą toliau vyksiantį romano veiksmą – peržengęs slenkstį Tomas pereina į stebuklingą pasaulį, kuriame jis kompensuos realiame gyvenime patiriamas nuoskaudas.

J. R. R. Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* ištraukose rasta daugiausia skirtingų rūšių aprašymo pavyzdžių. Skaitydami apysaką mokiniai pirmiausia gali detaliau paanalizuoti vidaus aplinkos aprašymą (5 priedas). Aprašymas skirtas supažindinti su fantastinių veikėjų hobitų gyvenamąja aplinka, namų interjeru. Kaip ir ankstesniuose pavyzdžiuose vaizdas kuriamas pasitelkiant regimąsias detales, naudojamas horizontalus vaizdavimo modelis – aplinka aprašoma nuo durų keliaujant koridoriumi į hobito urvo gilumą. Aptariant šį namų aplinkos aprašymą vertėtų

atkreipti mokinių dėmesį ir į tai, kaip patalpoje esantys daiktai atskleidžia kai kurias svarbiausias hobitų charakterio savybes.

Antruoju aprašymo sakiniu pabrėžiama, koks gyvenimo būdas nepriimtinas hobitams. Sakinys pradedamas neiginiu „ne kokioje bjaurioje, purvinoje, drėgnoje skylėje“. Gyvenamai vietai įvardyti vartojamas daiktavardis *skylė* ‘2. *prk.* vieta pasislėpti, prisiglausti ar iš bėdos gyventi’ (DLKŽe), šis daiktavardis dar apibūdinamas būdvardiniais epitetais, kurie sustiprina įvardijamos aplinkos nejaukumą, šlykštumą. Toliau pavartotas daiktavardis *tvaikas* ‘2. nemalonus kvapas, smarvė’ (DLKŽe) nuoroda į tai, kad hobitai mėgstą švarą, jų namuose nėra šiukšlių, kurios galėtų kelti nemalonų kvapą. Taigi jau antrojo sakinio pradžia pabrėžiama, kad hobitai savo namams skiria daug dėmesio, jie paprastai yra jaukūs, ištaigingi, patogiai ir skoningai įrengti, tvarkingi. Kitas hobitų namų aplinkai apibūdinti pavartojamas neiginys „ne sausame smėlėtame urvelyje“ padeda atskleisti, kad hobitų namams būdingas erdvumas. Jį rodo vartojamos deminutyvų formos, kuriomis pabrėžiamas erdvės, t. y. aprašomo urvo, mažumas. Tiesioginių nuorodų į hobitų charakterį, jiems būdingą elgesį šiame vidaus aplinkos aprašyme yra ir daugiau, dažnai ši informacija pateikiama sudėtinuose sakiniuose po brūkšnio, taip tarsi pabrėžiant konstatavimą, informaciją pateikiant kaip svarbų faktą.

Visi kiti apysakoje *Hobitas, arba Ten ir atgal* esantys aprašymai yra skirti veikėjų apibūdinimams. Savo struktūra kiek išsiskiria hobitų rūšies aprašymas (6 priedas). Aptariant šią ištrauką su mokiniais, mokytojui vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip pirmojoje aprašymo dalyje, nuo pirmo iki penkto sakinio, hobitų išvaizda ir elgesys aprašomi išryškinant jų ir žmonių tarpusavio santykius. Pirmuoju sakiniu nurodoma, kad hobitai retai sutinkami, jie vengia žmonių. Ypatybei parodyti pasirenkamas veiksmažodis *šalintis* ‘2. eiti į šalį, tolintis, vengti’ (DLKŽe): tarsi pabrėžiama, kad hobitai jaučia potencialią žmonių grėsmę. Kuriamą įvaizdį sustiprina žmonių rūšiai įvardyti priskiriamas hiperonimas *Aukštaūgių giminė*. Hobitų ir žmonių santykiai detalizuojami ketvirtuoju sakiniu, jame pabrėžiama, kad hobitai geba greitai pasislėpti, pradingti be jokio pėdsako. Tam veiksmui vartojamas veiksmažodis *pranykti* ‘nustoti būti, dingti, nelikti’ (DLKŽe): hobitai dingsta, kai pamato žmogų. Taigi aprašyme akcentuojama, kad hobitai vengia žmonių, laiko juos grėsmingais. Be to, šio aprašymo analizės metu galima patyrinti sudėtingesnės veikėjo nominacinės eilės sudarymo pavyzdį. Hobito aprašyme žmonėms apibūdinti vartojami tokie leksiniai vienetai: *Aukštaūgių giminė – mes – žmonės – nevėkšlos – mudu – drambiai*. Šie įvardijimai aprašyme atskleidžia tai, kaip iš savo perspektyvos žmonės vertina patys hobitai.

Kaip aprašant veikėją galima sudaryti įvairesnės struktūros nominacines eiles, galima pasimokyti ir analizuojant burtininko Gendolfo aprašymą (7 priedas). Šiame aprašyme naudojant vertikalų erdvės modelį pirmiausia aprašoma veikėjo išvaizda nuo galvos iki kojų, o vėliau aprašomos jo būdo savybės. Šiuo atveju akcentuoti būtų galima tai, kad šiame aprašyme veikėjo būdo bruožai nupasakojami ne kūrinio pasakotojo, bet pagrindinio kūrinio veikėjo Bilbo lūpomis, taip atskleidžiant jo požiūrį į Gendolfą. Aprašyme burtininkas įvardijamas tokiais leksikos vienetais: *senis – jis – Gendolfas – klajojantis burtininkas – tas pats*. Šios nominacinės eilės analizė galėtų būti naudinga kaip įrodymas, kad veikėją aprašyme galima įvardyti ne tik jo vardu ar pasitelkiant skirtingus įvardžius, bet ir įvardyti jį pagal jo amžių ar atliekamą veiklą.

Paskutiniai vadovėlyje rasti aprašymai – dvi sąlyginių veikėjų charakteristikos (žr. 8 ir 9 priedus). Kalbinėmis ypatybėmis šie tekstai gana panašūs: abiejuose veikėjai apibūdinami parodydami jų veiklą. Daugiausia dėmesio skiriama būdo savybių apibūdinimui, išvaizda nusakoma tik keliomis detalėmis, o ne smulkiai nupasakota išvaizda. Mokytojui šie tekstai gali būti naudingi, nes analizuodami šiuos aprašymus mokiniai galėtų įtvirtinti turimas žinias apie stiliaus figūras. Pavyzdžiui, tiek Gobolino (8 priedas), tiek Golumo (9 priedas) aprašymuose gausu įvairių epitetų, Golumo aprašyme pavartotas ir tradicinis palyginimas *juodas kaip naktis*. Atidesnė šių tekstų analizė galėtų padėti mokytojui atskleisti mokiniams, kokią svarbą aprašymui turi epitetai ir vaizdingi palyginimai. Pavyzdžiui, siūloma tokia užduotis: prašoma mokinių perrašyti kurį nors tekstą pašalinant visus epitetus arba neigiamą konotaciją turinčius epitetus pakeičiant turinčiais teigiamą.

Taigi, aptarus šeštosios klasės „Atrask“ literatūros vadovėlyje esančius pavyzdinius, etaloninius aprašymo tipo tekstus, galima išvelgti gana aiškias atrankos tendencijas. Tiek veikėjo aprašymo, tiek aplinkos aprašymo pavyzdžiams vadovėlyje skirta apylygiai dėmesio. Atrinktuose veikėjo aprašymuose išskirtinai vyrauja charakteristikos – mokiniams parodoma skirtingų technikų, kaip galima kurti veikėjo charakteristiką, pavyzdžiui, detalizuojant jo gyvenamą aplinką, pasakotojo ar kito kūrinio veikėjo požiūrį į aprašomąjį, aprašomo veikėjo ir kitų veikėjų santykius. Tačiau svarbu pažymėti tai, kad visi vadovėlyje esantys veikėjų aprašymų pavyzdžiai yra sąlyginių personažų, dėl to mokytojas, planuodamas mokymo(si) procesą, turėtų mokiniams pateikti ir tikroviškų veikėjų aprašymo pavyzdžių.

Be to, analizuotuose aprašymų pavyzdžiuose aprašomas vaizdas kone visuomet kuriamas pasitelkiant tik regimąsias detales, taigi mokiniai neturi galimybės patyrinėti, kaip galima aprašyti vaizdą pasitelkiant ir daugiau juslių. Tą patį galima pasakyti ir apie išimtinai kone visuose tekstuose

vyraujančią vertikalią erdvės vaizdavimo modelį. Išanalizavus vadovėlyje esančius aplinkos aprašymus pastebėta, kad didžioji šių aprašymų dalis – trys iš keturių – yra vidaus aplinkos aprašymai. Mažai tikėtina, kad vienintelis gamtos aplinkos aprašymo pavyzdys galėtų padėti mokantis kurti išsamų išorės aprašymą. Tad planuodamas mokymo(si) procesą mokytojas turėtų pateikti mokiniams daugiau išorės aprašymų pavyzdžių, ypač urbanistinių: gebėti sukurti įtaigų miesto erdvės aprašymą taip pat svarbu, kaip ir gebėti aprašyti gamtą.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad visi vadovėlių autorių atrinkti didesnės apimties aprašymai yra užsienio autorių. Keletas iliustracinių lietuvių autorių kūrinių pateikta šeštosios klasės kalbos vadovėlio antrojoje dalyje, tačiau jie sudaro mažąją visų „Atrask“ serijoje rastų aprašymo pavyzdžių dalį. Tokį autorių sprendimą galima laikyti svarstytinu, nes būtent tautinės kultūros svarbą ugdant mokinių kalbinę kompetenciją pabrėžia ne vienas edukologas. Pavyzdžiui, M. Daver teigia, kad pradiniam kalbos mokymosi etape labai svarbus tautinis komponentas: metodai ir mokymo būdai, mokymo strategijos turi remtis tautos pasaulėvaizdį rodančiais tektais (Давер 2005, 82–84).

2.4 Aprašymo kūrimo mokymas kalbos sistemos ir vartojimo ugdymo pamokų metu šeštojoje klasėje

Nors pirmojoje „Atrask“ lietuvių kalbos vadovėlio dalyje daugiausia kalbos vartojimo ugdymo pamokų medžiagos sudaro temos stilistikai mokyti, teksto tipų mokymui epizodiškų užduočių įterpiama. Kaip jau buvo minėta anksčiau, penktojoje klasėje kone visos vadovėlių autorių pateikiamos užduotys nukreipiamos žmogaus aprašymo kūrimo įgūdžiams gerinti. Taigi svarbu, kad šeštosios klasės kalbos vadovėlių komplekte būtų skiriama pakankamai dėmesio ir daikto bei aplinkos aprašymo kūrimo užduotims. Atrodo, kad būtent dėl šios priežasties kone visos su aprašymo mokymu susijusios užduotys pirmojoje vadovėlio dalyje yra skiriamos būtent aplinkos aprašymui, pavyzdžiui:

1. *Bent dešimčia sakinių aprašyti savo gimtinę vartojant kuo daugiau daiktavardžių . (ATK16, 62).*
2. *Penkiais–dešimčia sakinių apibūdinti savo mokyklą vartojant kuo daugiau įvairių laipsnių būdvardžių (ATK16, 67).*
3. *Vartodamas kuo daugiaurieveiksmių aprašyk tai, ką matai nuotraukoje (ATK16, 85).*

4. *Aprašykite penkiais–dešimčia sakinių savo kambarį vartodami kuo daugiau būdvardžių* (ATK16, 105).

Vadovėlių autorių sudarytos užduotys skirtos tiek kalbos dalių (daiktavardžio, būdvardžio,rieveiskmio) vartojimo įtvirtinti, tiek aprašymo kūrimo įgūdžių gerinti. Žinoma, netrūksta ir panašaus pobūdžio užduočių, skirtų samprotavimui ir pasakojimui kurti. Tai rodo kryptingą autorių nuostatą teksto tipų mokymui, įgūdžių įtvirtinimui skirti kuo daugiau ugdymo proceso laiko. Visgi ugdant kalbinę mokinių kompetenciją svarbi ne vien praktika – ne ką mažiau svarbus ir teorinis žinių pagrindas.

Antroji kalbos vadovėlio dalis pradedama trumpu, vienai pamokai skirtu įžanginiu skyriumi *Tekstų tipai: pasakojimas, aprašymas, samprotavimas* (ATK26, 6–9). Penktosios klasės vadovėliuose teorinę medžiagą apie teksto tipus autorės kone visada perteikdavo schemomis arba lentelėmis. Šį kartą pasirinkta kitokia strategija – daugiau dėmesio skirta tekstui, tačiau, kitaip nei ankstesniais atvejais, šįkart neišvengta tam tikrų minties formulavimo neatitikimų. Pirmiausia temos teorinėje medžiagoje mokiniams primenama, kad pagal *vaizdavimo būdą* yra skiriami trys teksto tipai: pasakojimas, aprašymas ir samprotavimas (ATK26, 6), o temos pabaigoje esančiuose klausimuose mokinių prašoma paaiškinti, kokie teksto tipai skiriami pagal *minties reiškimo būdą* (ATK26, 8). Abi formulotės yra neaiškios: siūlant skirtingus teksto tipų skirstymo kriterijus (vaizdą ir minties raišką), kyla abejonių, ar šeštos klasės mokinys gebėtų suprasti, kad tiek vienu, tiek kitu atveju kalbama apie tuos pačius tris teksto tipus. Galbūt vadovėlio autorėms nevertėjo apsunkinti teksto ieškant trumpo ir mokiniams aiškaus teksto tipų skirstymo kriterijaus. Juolab kad ir tekstų klasifikacijai rasti vieną vienintelį aiškų ir tiesmuką kriterijų nėra tikslu, jei laikomasi mokslinio preciziškumo principo. Pavyzdžiui, Z. Nauckūnaitė pabrėžia, kad skiriant teksto tipą tenka paistyti tiek vidinių, tiek išorinių požymių, nes kiekvienas prasminis kalbos tipas skiriasi ir pagal savo komunikacinę funkciją, kompozicinę struktūrą, teksto logiką, ir pagal leksinius bei gramatinius bruožus (Nauckūnaitė 2005, 20).

Šalia esančioje temos medžiagoje pateikiami visų trijų teksto tipų apibrėžimai. Aprašymas, autorių teigimu, yra „toks teksto tipas, kai aprašomas vaizdas ir (arba) atskleidžiami pojūčiai. Aprašyti galima žmogų, gyvūną, daiktą, vietą, reiškinių, gamtą ir pan.“ (ATK26, 6). Toks termino paaiškinimas visiškai atitinka mokslinėje literatūroje vyraujančią termino apibrėžimą, be to, juo akcentuojama, kad svarbu perteikti statišką vaizdą ir (kartais) autoriaus požiūrį į jį, drauge nukreipiama į tris pagrindinius aprašymo potipius (žmogaus, daikto, aplinkos). Toliau autorės pabrėžia, kad įtikinamam aprašymui svarbu perteikti tai, kas yra regima, taip pat svarbūs garsai,

skonis, kvapas, lytėjimas; šiai informacijai iliustruoti įterpiama populiari Antano Baranausko poemos *Anykščių šilelis* ištrauka:

Ar miške aš čia stoviu, ar dangui, ar rojui?!

Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna!

Kur tik uostai, vis miela: giria nosį trina!

Kur tik klausai, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia!

Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia!

Minkštučiukai samanų patalai ištiesti. (ATK26, 6)

Poemos citata gali pasitarnauti kaip įrankis, skirtas mokinių dėmesiui atkreipti į septynis vaizdavimo tipus, jais galima naudotis aprašant. Suradę tekste veiksmažodžius *žiūri, uostai, klausai, jauti*, mokiniai gali suprasti, kaip kuriant tikrovės įspūdį yra svarbu vadovautis visomis žmogaus jauslėmis. Beje, šioji citata mokytojui gali pasitarnauti ir kaip autoriaus išreiškiamo požiūrio į aprašomą objektą iliustracinis pavyzdys. Šeštosios klasės mokinys pagal bendrosios lietuvių kalbos ir literatūros programos reikalavimus jau turėtų sugebėti tekste rasti retorinius sušukimus ir savais žodžiais paaiškinti jų reikšmę tekste. Be to, mokytojas galėtų atkreipti mokinių dėmesį į pirmąją citatos eilutę, kurioje lyrinis subjektas mišką palygina su dangumi bei rojumi. Mokytojo paskatinti mokiniai turėtų nesunkiai suvokti teigiamą šio vaizdingo palyginimo konotaciją. Ji leidžia skaitytojui suprasti, kaip lyrinis subjektas išaukština ir garbina mišką.

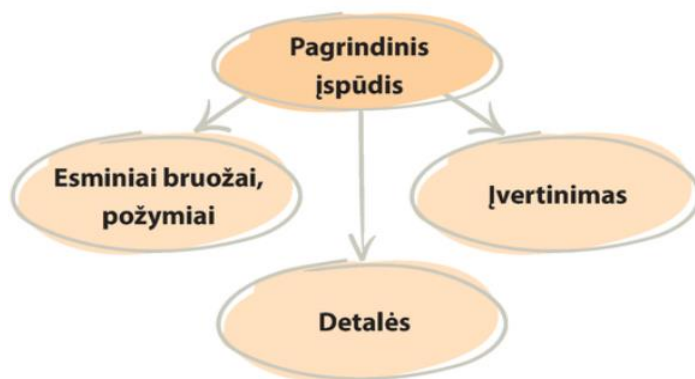
Taigi galima teigti, kad vadovėlio autorėms pavyko mokiniams pateikti gana tikslų aprašymo apibrėžimą ir akcentuoti svarbiausius jo kūrimo principus. Visgi pridurtina tai, kad iliustracinio pavyzdžio analizei skirtą užduotį (ATK26, 8) derėtų nežymiai pakoreguoti. Ši užduotis skirta A. Baranausko citatos analizei: mokinių prašoma išvardyti, kokiomis detalėmis kuriamas miško vaizdas. Pagrindinį užduoties žodį *detalė* tikslinga mokiniams išsamiau paaiškinti kaip terminą, reiškiantį aprašyme naudojamas žmogaus jusles, pojūčius. Su šiuo terminu šeštosios klasės mokiniai susiduria pirmą kartą.

Tolimesnėje teorinėje medžiagoje mokiniams primenami du žmogaus aprašymo būdai – portretas ir charakteristika. Autorės mokiniams siūlo paprastą portreto ir charakteristikos atskyrimo principą: portretas skirtas tik išvaizdai aprašyti, o charakteristika atskleidžia ne tik išvaizdą, bet ir charakterį, būdo savybės (ATK26, 6). Vadovėlio autorės portretui ar charakteristikai iliustruoti (mokiniams tiksliai nenurodoma, kam tiksliai) cituoja Vinco Krėvės kūrinio *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* ištrauką:

Neparvežė drąsus bajoro sūnus nei šilko, nei aukso, nei geltono gintarėlio, tik didžiausią garbę, kurios neturėjo nei jo tėvai, nei broliai. Už drąsius jo darbus pamilo jį garsus Trakų kunigaikštis Kęstutis ir davė jam valaką lauko ir šimtą girių, ir liepė jam kunigaikštis vadovauti savo karžygių būriams. (ATK26, 6).

Matyt, vadovėlių autorių siekta, kad mokiniai patys išanalizuotų žmogaus aprašymą ir nustatytų, kuriam žmogaus aprašymo būdui jis priklauso. Akivaizdžios pateikto teksto ypatybės leidžia teigti, kad ši V. Krėvės kūrinio citata – charakteristikos pavyzdys. Pirma, tekste nėra nė vienos nuorodos į bajoro sūnaus išvaizdą. Antra, jau pirmajame sakinyje bajoro sūnus apibūdinamas būdvardiniu epitetu *drąsus* ‘drįstantis, nebijantis’ (DLKŽe). Tuo pačiu epitetu apibūdinami ir kunigaikščio Kęstučio naudai bajoro sūnaus padaryti darbai. Šie apibūdinimai leidžia susidaryti įspūdį apie bajoro sūnaus charakterį – jis yra narsus, nieko nebijantis, drąsiai veikiantis. Bajoro sūnų taip pat charakterizuoja ir jo atliktų darbų svarba jo giminei – darbai lydimi daiktavardžio *garbė*, reiškiančiu ‘visuomenės pripažįstamą pagarbą už nuopelnus, šlovę, gerą vardą’ (DLKŽe). Daiktavardis pastiprinamas aukščiausiojo laipsnio būdvardžiu *didžiausią*. Aprašymu sudaromas įspūdis, kad bajoro sūnus yra žymiausias savo giminėje, visų gerbiamas už savo narsą. Taigi aptartos aprašymo ypatybės rodo, kad vadovėlių autorių pateiktas iliustracinis pavyzdys yra skirtas charakteristikos aprašymo būdui iliustruoti.

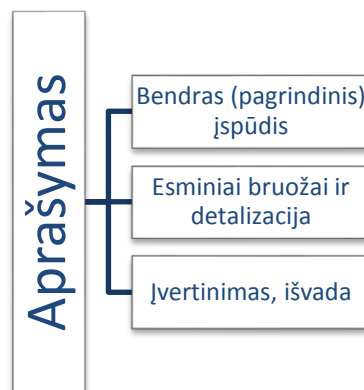
Toje pačioje temoje, skirtoje aprašymui mokytį, vadovėlio autorės įterpia ir schemą, kurioje vaizduojamos aprašymo dalys: bendras vaizdas, detalizacija ir apibendrinimas, žr. 10 paveikslą.

DARBE VISA IŠMATAI ENIVIA BIRŠIAI VADOVĖLIUOSE IŠMATAI

10 pav. Aprašymo dalių mokymas

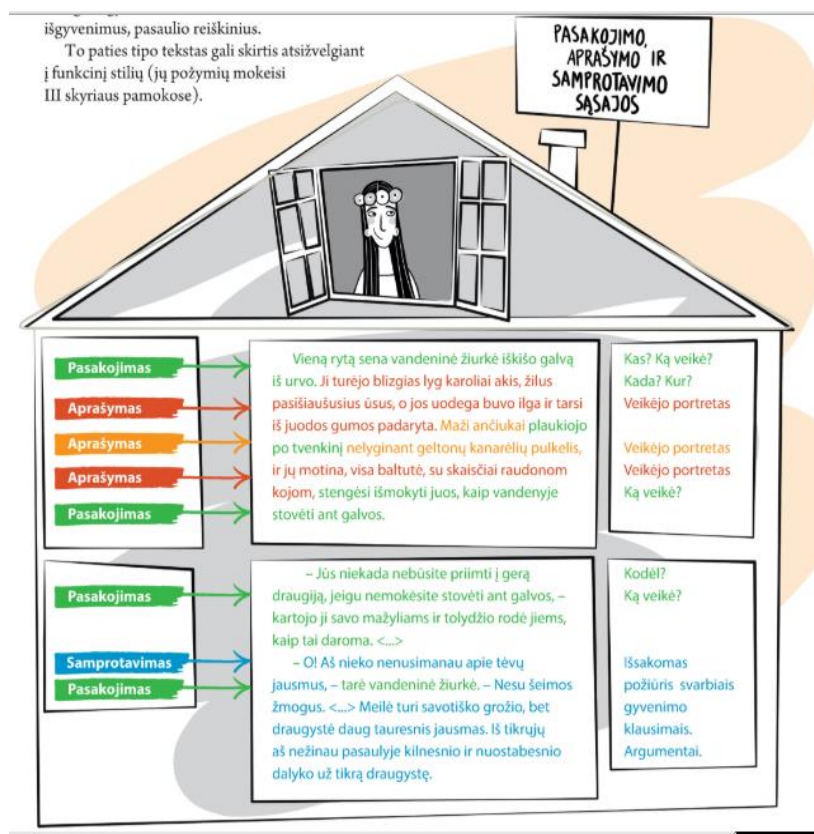
Teorinėje darbo dalyje jau buvo minėta, kad aprašymo dalys tekste ne visuomet turi būti išdėstytos nurodyta tvarka – aprašymas gali prasidėti ir nuo detalizacijos, vėliau gali eiti bendras įspūdis, apibendrinimas ir pan. Tačiau pateiktame paveiksle aprašymo kompozicija perteikiama gana neaiškiai. Nuo aprašymo dalies *pagrindinis įspūdis* (t. y. bendras vaizdas) nuvestos rodyklės tarsi leidžia suprasti, kad pastarąjį ir sudaro esminiai bruožai, detalės ir įvertinimas, o tai jau yra nuo mokslinės literatūros nutolęs aprašymo kompozicijos suvokimas. Šią schemą derėtų perbraižyti – transformuoti į, pavyzdžiui, matomą 11 paveiksle:

11 pav. Aprašymo dalių vaizdavimas

Svarbu pažymėti ir tai, kad tos pačios analizuojamos temos metu mokiniams ne tik primenama, kas yra pasakojimas, aprašymas ir samprotavimas, bet ir pateikiama naujos mokomosios medžiagos apie tai, kaip viename tekste gali derėti šių trijų teksto tipų fragmentai. Šiam tikslui autorės pateikia Oscar Wilde pasakos *Ištikimas draugas* ištrauką, kurioje išryškinamos pasakojimo, aprašymo ir samprotavimo sąsajos, žr. 12 paveikslą *Aprašymo, pasakojimo ir samprotavimo sąsajos tekste* (ATK26, 7).

Didaktiniu aspektu svarbu pabrėžti tai, kad iliustraciniame pavyzdyje vadovėlio autorės tikslingai išryškina kiekvienam teksto tipui atstovaujančias teksto dalis. Tam naudojamos skirtingos spalvos, papildomos rodyklės, nukreipiamieji klausimai, padedantys atskleisti kiekvieno sakinio paskirtį (t. y. ką autorius juo norėjo išsakyti). Čia dera pridurti, kad vizualumo svarbą mokymo(si) procese, ypač vaikystėje bei ankstyvojoje paauglystėje, pabrėžia ne vienas edukologas. Pasak Vadimo Kruteckio, jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų labiau išvystyta konkreti vaizdinė, o ne

12 pav. Aprašymo, pasakojimo ir samprotavimo sąsajos tekste

vadinamoji žodinė-loginė atmintis; jie greičiau ir tvirčiau atmintyje išlaiko konkrečius vaizdus, trumpus faktus, o ne apibrėžimus ir aiškinimus (Kruteckis, 1978). Šiai nuostatai pritaria ir Algirdas Ažubalis bei Arkadijus Kiseliovas. Jie teigia, kad maždaug 7–12 gyvenimo metais vaikai geriausiai supranta ir įsimena tai, kas vaizdu ir konkrečiu, jiems nesuprantami abstraktūs samprotavimai. Mokinys gali šiuos samprotavimus išmokyti, įsiminti, tačiau neįtvirtinus jų vaizdumu, jie liks mokiniui tušti, be turinio, atmintinai išskalti sakiniai (Ažubalis, Kiseliovas, 2002). Taigi vadovėlių autorių nuostatą į mokymo turinį įterpti kuo daugiau paveikslų, schemų, lentelių ir kitų vizualumo priemonių galima vertinti teigiamai.

Teorinę medžiagą apie teksto tipų sąsajas tekste mokiniai gali pritaikyti aštuntame tos pačios temos puslapyje esančioje užduotyje. Analizei pateikiama Česlovo Milošo romano *Isos slėnis* ištrauka. Su aprašymo elementais susiję autorių įterpti teksto analizės klausimai tiesiogiai koreliuoja su temoje dėstyta teorine medžiaga – tam skirti du iš aštuonių klausimų. Vienu klausimu mokinių prašoma iš teksto išrinkti regimąsias, lytėjimo, judėjimo, pojūčių ir girdimąsias detales, kurios apibūdina paukščius. Kita užduotimi mokinių prašoma parašyti, kaip tekste charakterizuojamas veikėjas Tomas: reikia nurodyti jo būdo savybes ir pagrįsti jas citatomis iš teksto. Ši užduotis, be abejo, skirta charakteristikos analizės mokymui(si) ir rašymo įgūdžiams įtvirtinti. Taigi analizuoto vadovėlio skyriuje *Įvadas. Tekstų tipai: pasakojimas, aprašymas, samprotavimas* mokiniams pateikiama tikslingai atrinkta ir susisteminta informacija apie meninį aprašymą, daugiausia dėmesio skiriama žmogaus aprašymo charakteristikos potipio analizei ir kūrimui. Be to, įterpiama naujos, penktosios klasės vadovėlyje nebuvusios medžiagos – paaiškinama, kaip viename tekste gali derėti skirtingų tekstų tipų fragmentai. Nepaisant keleto raiškos neatitikimų, teorinė medžiaga, įterpti iliustraciniai tekstai ir praktinės užduotys papildo viena kitą.

Jau turimas ir naujai įgytas žinias apie aprašymą mokiniai gali įtvirtinti per kalbos sistemos pažinimo pamokas. Vadovėlio autoriai, kaip ir penktojoje klasėje pateiktame ugdymo scenarijuje, siūlo žinias apie teksto tipus integruoti mokant darybos, kalbos dalių pažinimo ir pan. Svarbu pažymėti, kad analizuojant vadovėlio medžiagą nebuvo rasta nė vienos užduoties, kuria būtų prašoma kurti daikto aprašymą. Visomis užduotimis, kurios skirtos aprašymo kūrimo įgūdžiams stiprinti ir įtvirtinti, orientuotasi į aplinkos arba žmogaus aprašymą, pavyzdžiui:

1. *Penkiais–septyniais sakiniais palygink pirmąsias ir šių laikų bibliotekas. Savo tekste pabrauk visus būdvardžius ir nurodyk jų darybos būdą, jei būdvardis darinys.* (ATK26, 47).
2. *Įsivaizduokite, kad esate dizaineriai, kurie gavo užduotį įrengti svajonių biblioteką mokykloje:*
 - a) *Parašykite kuo daugiau būdvardžių, tinkamų bibliotekos aplinkai apibūdinti;*
 - b) *Aprašykite savo svajonių biblioteką dešimčia sakinių;*
 - c) *Nustatykite, kurių (kokybinių ar santykinių) būdvardžių pavartojote daugiau.* (ATK26, 63).
3. *Sukurkite lyginamąjį septynių–dešimties sakinių bibliotekos aprašymą ir jame vartokite bei pažymėkite aukštesnio ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžius.* (ATK26, 64).
4. *Pristatykite savo šeimos narius apie kiekvieną parašydami du tris sakinius. Pabraukite darinius* (ATK26, 60).

5. *Pristatykite pasirinktą knygos ar filmo personažą 8–10 sakiniais ir jame pabraukite būdvardžio darinius* (ATK26, 65)
6. *Sukurkite 50 žodžių aprašymą, kaip atrodė karalaitė iš Antano Vaičiulaičio pasakos „Auksinė korpelė“* (ATK26, 94)

Visos šios užduotys itin parankios mokinių kalbinės kompetencijos tobulėjimui tikrinti. Pakankama rašto darbo apimtis (maždaug dešimt sakinių) leidžia mokytojui išsiaiškinti, kaip mokiniui sekasi laikytis nuoseklios aprašymo kompozicijos, taikyti išmoktas rašybos bei skyrybos taisykles, įvertinti mokinio žodyno turtingumą, be to, patikrinamos ir konkrečios temos žinios. Taigi šių užduočių taikymas pamokose mokytojui gali būti atsiskaitomųjų darbų alternatyva. Žinoma, formuluojant užduočių apibrėžtis derėtų aiškiai apibrėžti, kokios rūšies žmogaus aprašymą (portretą ar charakteristiką) mokiniai turėtų kurti. Beje, kaip buvo minėta, gana nuoseklus autorių pasirinkimas dvejus metus iš eilės dėmesį telkti tik į žmogaus (ir kartais gamtos) aprašymo kūrimą nėra pavyzdinis, nes vargu ar mokiniai savarankiškai išmoksta aprašyti daiktą.

Šiek tiek daugiau dėmesio daikto aprašymui vadovėlio autorės skiria paskutinėse šeštosios klasės V vadovėlio skyriaus *Kalbos dalys ir jų santykiai sakinyje. Susitikimai draugystės saloje* (ATK26, 70–113) metu. Šio skyriaus pabaigoje aprašymo mokymui(si) skirtos trys temos. Jas einant šiek tiek daugiau dėmesio ir skiriama daikto aprašymui, tačiau įgytoms žinioms įtvirtinti ir integruoti, kitaip nei žmogaus ir gamtos aprašymo kūrimui, toliau, kaip rodo vadovėlis, laiko neskiriama: visas dėmesys sutelkiamas samprotavimo teksto analizei ir kūrimui.

Dvyliktoje penkto skyriaus temoje „Aprašymas. Autoriaus siekiai ir jų perteikimas“ (ATK26, 108–109) mokiniams pirmiausia primenama jau žinoma informacija: kas yra meninis aprašymas, kokiomis detalėmis remiamasi kuriant aprašymą, kokia yra aprašymo kompozicija. Dar kartą apžvelgti minėtos medžiagos nebūtina, kadangi vadovėlio autorės šį kartą naudojasi tokiais pačiomis arba itin panašiomis formuluotėmis. Tačiau būtų verta panagrinėti temoje pateikiamus iliustracinius tekstus, jų analizei skirtas užduotis bei naują teorinę medžiagą.

Temoje „Aprašymas. Autoriaus siekiai ir jų perteikimas“ (ATK26, 108–109) pirmą kartą paaiškinama, kas yra dalykinis aprašymas. Pasak vadovėlių autorių „[d]alykiniam aprašymui būdingas objektyvumas, tikslumas, atsiribojama nuo autoriaus požiūrio. Tokio aprašymo pavyzdžių gali rasti vadovėliuose, žinynuose, enciklopedijose“ (ATK26, 108). Kaip pagrindinį meninio ir dalykinio aprašymo skirtumą autorės išryškina būtent subjektyvumą ir objektyvumą (plg. meninio aprašymo apibrėžimą vadovėlyje – „siekiami ne tik apibūdinti žmogų, gyvūną, aplinką, bet ir perteikti savo požiūrį bei paveikti skaitytoją“). Toks pagrindinių aprašymo rūšių paaiškinimas

visiškai atitinka teorinėje dalyje jau aptartą Z. Nauckūnaitės apibrėžimą (žr. Nauckūnaitė 2002, 91). Toliau vadovėlio autorės dalykiniam ir meniniam aprašymui iliustruoti ir analizei aptarti pateikia du to paties daikto (augalo žalčialunkio) aprašymus. Jų analizei ir palyginimui pamokos metu ir turėtų būti skiriama daugiausia dėmesio (žr. 10 ir 11 priedus).

Du skirtingų rūšių (meninio ir dalykinio) aprašymai yra bene pirmieji tekstai, šalia kurių mokiniams pateikiama teksto analizės užduočių. Taigi, būtų tikslinga išryškinti galimus šių tekstų analizės pamokos metu aspektus. Visų pirma, mokiniams vertėtų iš(si)aiškinti teksto ypatybes, kurios leidžia atskirti dalykinio ir meninio aprašymų skirtumus. Analizę vertėtų pradėti nuo dalykinio žalčialunkio aprašymo (žr. 10 priedą), nes skaitant įgyta objektyvi informacija apie augalą mokiniams turėtų padėti suprasti meniniame aprašyme vartojamų metaforų, epitetų motyvaciją. Dalykinio aprašymo analizę būtų galima pradėti nuo teksto plano (tam skiriamas ir vienas iš vadovėlio autorių pateikiamų klausimų), kuris padėtų išryškinti šio teksto adresanto komunikacinę intenciją. Iš pradžių įvardijamas pilnas augalo rūšies pavadinimas (paprastasis žalčialunkis), pasakoma, kad tai dekoratyvinis krūmas. Nuo antro iki devinto sakinio detaliam apibūdinama augalo morfologija, vėliau aprašomos tipinės jo augavietės, žydėjimo laikas, augalo keliami pavojai. Būtų naudinga atkreipti mokinių dėmesį ir į tai, kad aprašyme nevartojami epitetai, vaizdingi palyginimai, kalba trumpa ir aiški. Tai leidžia daryti išvadą, kad šio aprašymo tikslas – trumpai supažindinti skaitytoją su dekoratyviu krūmu žalčialunkiu, paaiškinti, kaip jis atrodo, kur auga ir kam gali būti naudingas ar pavojingas. Visos šios teksto ypatybės leidžia aprašymą laikyti dalykiniu aprašymu.

Analizuojant antrąjį, Vlodo Dautarto sukurtą žalčialunkio aprašymą, vertėtų akcentuoti mokiniams, kaip įvairios stiliaus figūros padeda atskleisti kūrinio pasakotojo požiūrį į aprašomą augalą. Teksto tipą aprašymą tyrinėjanti Janina Barauskaitė savo knygoje *Prozos žodis ir stilius*, aptardama erdvės svarbą, pažymi, kad „konkretus medžių aprašymas ir miško vaizdai byloja ne tik apie erdvę“ (Barauskaitė 2001, 24). J. Barauskaitė pabrėžia, kad tai, kaip personažas, pasakotojas vertina ir suvokia erdvę dažnai charakterizuoja ir jį patį, jo santykį ir požiūrį į aprašomą erdvę. Šiame aprašyme vaizdas pirmiausia kuriamas uodžiamosiomis detalėmis, epitetais *lengvas*, *svaiginantis* nusakomas augalo skleidžiamas pasakotojui malonus kvapas. Kitas kvapui apibūdinti skirtas epitetas *saulėtas* leidžia suprasti, kad augalo kvapas pasakotojui primena šilumą, pavasarį. Šiame aprašyme itin svarbi ir šeštame bei septintame sakiniuose nusakoma autoriaus reakcija į matomą ir užuodžiamą augalą. Epiteto funkciją atliekantis veikiamosios rūšies dalyvis *sunerimęs* ir kitame sakinyje būsenai apibūdinti vartojamas neveikiamosios rūšies dalyvis *pakerėtas* leidžia skaitytojui suprasti, kad pasakotojas yra nustebintas, sužavėtas šio augalo. Aprašyme svarbi ir

dešimtajame sakinyje pavartojama metafora *kažkam parūpo užkurti laužą*. Ji atskleidžia individualų pasakotojo požiūrį į augalą – aptirpusio balto sniego fone raudonuojančios krūmo uogos, jų gausa pasakotojui panaši į ugnį. Ji asocijuojasi su pavasario šiluma. Išryškinus šiuos aprašymo aspektus, nesuku nuspėti, kad teksto tikslas – ne informuoti skaitytoją apie žalčialunkio išvaizdą, o perteikti kūrinio pasakotojo jaučiamus potyrius, kai augalas stebimas, uodžiamas jo kvapas, parodyti nuomonę apie augalą. Ir tai patvirtina faktą, kad vienas iš esminių meninio aprašymo požymių yra subjektyvumas. Apie išskirtinį pasakotojo ir erdvės santykį meniniuose gamtos aprašymuose yra rašęs ir Marcelijus Martinaitis. Pasak jo, tokiuose aprašymuose mes „ieškome gilesnio tikroviškumo, paties menininko išgyvenimo, idėjų, požiūrio“ (Martinaitis 1977, 89).

Kitoje vadovėlio temoje „Mokomės aprašyti daiktus, gamtą, jausmus“ (ATK26,100–101) taip pat įterpiama naujos medžiagos, skirtos mokytį rašyti daikto aprašymą. Mokiniais pateikiamas 6 punktų daikto aprašymo planas:

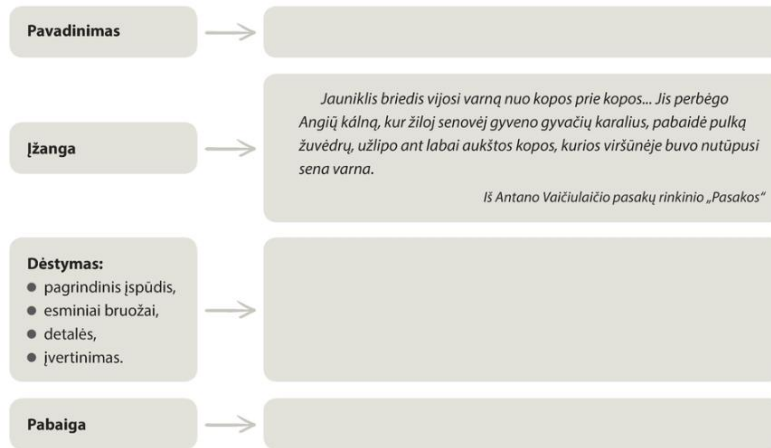
1. *Pradžioje aprašyk daiktą ir paminėk jo paskirtį.*
2. *Apgalvok, kurias detales minėsi (neužmiršk vyraujančio įspūdžio). Nuspręsk, kuo tas daiktas įspūdingas, keistas arba patogus, tai yra kurią detalę aptariant aprašymas pasieks kulminaciją.*
3. *Jeigu aprašai daiktą, esantį toli, neminėk tų detalių, kurios gali būti matomos tik iš arti (pavyzdžiui, kai aprašai keliu važiuojantį automobilį).*
4. *Jeigu aprašai instrumentą, pavyzdžiui, pianiną, skalbimo mašiną, chirurgo skalpelį ar drožtuką, tegu jis pradeda veikti.*
5. *Atmink, kad regimieji įspūdžiai ne vieninteliai. Todėl leisk prie daikto prisiliesti žmogui (arba gyvūnui): tai gali sukelti tau progą aprašyti garsą arba paminėti lietimą jausmą.*
6. *Kad aprašymas nebūtų statiškas, gali sugalvoti kokį juokingą atsitikimą, susijusį su daikto naudojimu (pavyzdžiui, pagal paskirtį). Tai galėtų būti ir aprašymo pabaiga.* (ATK26, 100).

Daikto aprašymo rekomendacijas vadovėlio autorės tikslingai pradeda nuo įprastai aprašymo struktūrai būdingo pirmojo įspūdžio – trumpo daikto ir jo paskirties įvardijimo. Antrajame punkte pateikiami aprašymo detalizacijos kūrimui naudingi patarimai: mokiniais siūloma pasirinkti svarbiausias daikto ypatybes, į kurias aprašant objektą bus kreipiama daugiausia dėmesio. Puiku yra tai, kad mokiniais siūloma į aprašymą įterpti kuo daugiau daikto išvaizdos detalių. Tačiau vertėtų dėmesį atkreipti į autorių netiksliai vartojamą formuluotą *aprašymo kulminacija*. Kulminacija

pasiekiamas plėtojantis siužeto veiksmui, tai būdinga pasakojimo teksto tipui. Tekstas, kuriame ne apibūdinamas statiškas daikto vaizdas, o jo atliekami veiksmai, šių veiksmų sekos kulminacija ir atomazga, yra jau nebe aprašymas, o pasakojimas. Tai, kad autorių sudarytos rekomendacijos gali klaidinti mokinius kurti ne aprašymą, o pasakojimą, nurodo ir šeštas punktas. Jame mokiniams patariama į kuriamą daikto aprašymą įterpti kokį nors įvykį. Žinoma, galima manyti, kad autorės siekia paskatinti mokinius kurti pasakojimą su aprašymo elementais (tekstą, kuriame daiktas yra pagrindinis pasakojimo veikėjas, kurio aprašymas įterpiamas į tekstą). Tačiau tokią autorių nuostatą galima būtų laikyti ginčytina, kadangi pateiktos rekomendacijos yra vienintelė teorinė medžiaga, kuri skirta išmokyti kurti daikto aprašymą. Vadinasi, reikėtų rekomendacijas konkretinti: iš pradžių mokyti mokinius kurti nuoseklų daikto aprašymą ir tik vėliau pereiti prie dviejų skirtingų teksto tipų sąsajų mokymo.

Toje pačioje vadovėlio temoje „Mokomės aprašyti daiktus, gamtą, jausmus“ (ATK26, 100–101) vėl skiriama dėmesio portreto bei charakteristikos rašymo teorijai, erdvės tvarkos modelio taikymui, aprašymo kompozicijai; tekste tiesiog perfrazuojama jau ankstesnėse temose dėstyta medžiaga, taip pat nurodoma, kad teorinė medžiaga rengta remiantis Z. Nauckūnaitės darbo „Teksto komponavimas“ teiginiais. Teorinei medžiagai įtvirtinti, t. y. tekstų analizei, skiriamos dvi užduotys, tačiau abi susijusios ne su aprašymo, o su pasakojimo teksto tipo mokymu. Toks temų praktinių užduočių parinkimas gali kelti abejonių, nes renkant šiai temai iliustracinius tekstus tikrai buvo galima įterpti daugiau daikto aprašymo mokymui skirtų pavyzdžių.

Paskutinė tema, kurioje neapėmiami aprašymo teksto tipo mokymo dalykai, yra „Pasakojimo su aprašymo elementais kūrimas“ (ATK26, 112–113). Ši tema yra skirta patikrinti įgytoms žinioms. Mokinių prašoma sukurti 150–200 žodžių pasakojimą, kuriuo būtų papasakojama, ką užlipęs ant aukščiausios Nidos kopos pamatė briedžiukas. Mokiniams schemoje pateikiama teksto įžanga, o į dėstymo dalį jų prašoma įterpti gamtos vaizdo, daikto ar žmogaus aprašymą bei sukurti pasakojimo pabaigą, žr. 13 paveikslą *Pasakojimo su aprašymo elementais kūrimas* (ATK26, 113).

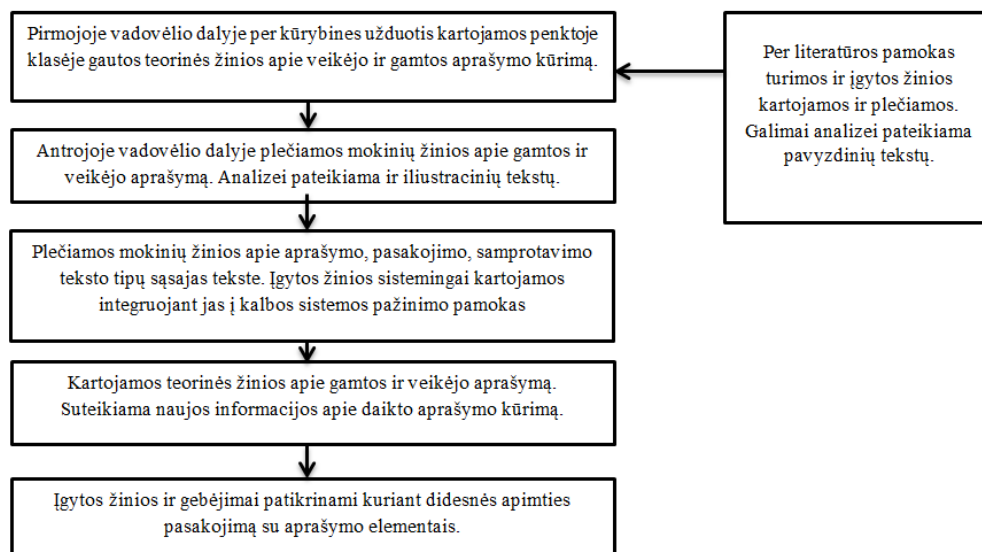

13 pav. Pasakojimo su aprašymo elementais kūrimas

Aurių sudarytas teksto planas nukreipia mokinius kuriamame tekste laikytis trinarės teksto struktūros (įžangos, dėstymo, pabaigos). Pateikiama teksto įvestis (jau parašyta pasakojimo įžanga) padeda mokiniams lengviau planuoti tolimesnį pasakojimo siužetą. Svarbu paminėti, kad užduotis formuluojama leidžiant pasirinkti: dėstymą gali sudaryti ne viena, o dvi ar trys pastraipos. Taigi vadovėlių autorių užduotį pagal numatytą pamokos tikslą ir uždavinius mokytojas gali lengvai tobulinti, pavyzdžiui, paprašyti mokinių parašyti vieną pasakojimo ir vieną aprašymo dėstymo pastraipą.

Galima teigti, kad ši užduotis tinkamai užbaigia dvejų metų trukmės aprašymo teksto tipo mokymo(si) procesą. Išmokę kurti atskirus įvairių rūšių mažos apimties aprašymus, išsiaiškinę, kaip viename tekste veikia skirtingų tekstų tipų sąsajos, mokiniai patys kuria pasakojimą, į kurį įterpia pasirinktos rūšies aprašymą.

Taigi, apibendrinus šeštojoje klasėje pateikiamą aprašymo teksto tipo mokymo medžiagą, galima išskirti tokį autorių taikomą ugdymo scenarijų (žr 14 paveikslą):

14 pav. Aprašymo mokymo scenarijus šeštojoje klasėje

Galima teigti, kad vadovėlio autorės, atrinkdamos ir formuodamos aprašymo teksto tipui skirtą mokymo(si) medžiagą, laikosi nuostatos integruoti teksto tipų mokymą tiek į literatūros, tiek į kalbos sistemos pažinimo pamokas. Tokiu būdu mėginama užtikrinti įgytų žinių tąsą, be to, mokiniai skatinami ne tik analizuoti aprašymų pavyzdžius, bet ir juos kurti. Svarbu pažymėti ir tai, kad planuodamas mokymo turinį mokytojas gali pasinaudoti vadovėlių autorių atrinktais aprašymų pavyzdžiais. Abejonių kelia tik tai, kad vadovėlyje pateikta palyginti mažai teorinės ir praktinės medžiagos, skirtos daikto aprašymo mokymui, trūksta pavyzdžių, kuriuose vaizdas būtų aprašomas naudojant ne vien regą, bet ir kitus pojūčius: klausą, lytėjimą, uoslę, skonį.

IŠVADOS

Baigiamajame magistro darbe analizuotuose „Atrask“ serijos kalbos ir literatūros vadovėliuose penktajai ir šeštajai klasei vadovaujamosi tradicine trinare tekstų tipų klasifikacija.

Teksto tipams mokyti skirtose vadovėlio temose dažnai įtraukiama nemažai teorinės medžiagos, ji atrenkama pateikiant žinomiausius faktus iš teksto tyrinėtojų darbų. Galima teigti, kad teksto tipo aprašymo mokymui vadovėlio autorės skiria nemažai dėmesio. Penktojoje klasėje mokoma skirti tris teksto tipus, pagrindiniu skirstymo kriterijumi laikant adresanto komunikacinę intenciją. Nuosekliai dirbdami su šios serijos vadovėliais dar penktoje klasėje mokiniai gali išmolti pagal tris pagrindines aprašymo dalis apibūdinti skaityto literatūros kūrinio veikėją, kurti mažos apimties žmogaus aprašymus (portretą ir charakteristiką).

Šeštosios klasės kalbos ir literatūros vadovėliuose aprašymo teksto tipo teorinės medžiagos dėstymui skiriama dar daugiau dėmesio. Mokiniai ne tik mokomi analizuoti ir kurti skirtingų potipių aprašymus, bet ir kurti pasakojimo tipo tekstą su aprašymo elementais. Taip pat vadovėlyje netrūksta medžiagos išsamesniam žmogaus aprašymo mokymui, aiškiai išskiriama, kaip kurti žmogaus portretą ir charakteristiką, nemažai dėmesio skiriama ir aplinkos aprašymo kūrimui. Atrenkant teorinę medžiagą nepamirštama akcentuoti, kaip svarbu aprašyme vadovautis erdvės tvarkos principais, kaip kurti įtaigų aprašymą, naudojantis įvairiais aprašymo vaizdavimo būdais (detalėmis).

Kone didžiausias „Atrask“ serijos vadovėlių 5–6 klasėms privalumas – nuodugnai apgalvota ugdymo strategija. Visų pirma, aiškiai ir vizualiai pateikiama teorinė medžiaga, jos gausa suteikia galimybę pamokų metu plėtoti mokinių gebėjimo mokytis kompetenciją, nes dirbdami su šiais vadovėliais mokiniai daugiau užduočių gali atlikti savarankiškai. Be to, vadovėlio autorės remiasi ugdymo strategija, kurios metu aprašymo mokymui dėmesio skiriama ne tik per kalbos vartojimo ugdymo, bet ir per kalbos sistemos pažinimo ir literatūros pamokas. Tokiu būdu mėginama užtikrinti įgytų žinių tąsą.

Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad atlikus „Atrask“ vadovėlių serijos 5–6 klasėms analizę pastebėta ir svarstytinų aprašymo teksto tipo mokymo aspektų. Atrenkant teorinę medžiagą ir praktinės užduotis vadovėlyje sąlygiškai mažai dėmesio skiriama daikto aprašymo kūrimui. Be to, analizuojant teorinę medžiagą, skirtą mokyti žmogaus ir aplinkos aprašymą, taip pat pastebėta tam tikrų netikslumų:

1. Šeštosios klasės literatūros vadovėlio pirmojoje dalyje teorinei medžiagai apie žmogaus aprašymą mokyti autorės netiksliai vartoja sąvoką *veikėjo paveikslas*. Vargu ar metodiška mažos apimties epizodišką veikėjo apibūdinimą vadinti veikėjo paveikslu. Šiuo atveju tiksliau būtų vartoti *veikėjo charakteristikos* sąvoką.
2. Kone visi aprašymo teksto tipo pavyzdiniai tekstai yra pateikiami šeštosios klasės literatūros vadovėlio pirmojoje dalyje, tačiau šalia tekstų beveik nepateikiama teorinės medžiagos apie teksto tipą aprašymą, trūksta ir tikslingų teksto analizės užduočių, kurios padėtų mokiniams sistemingai analizuoti ir remiantis pavyzdžiais kurti įvairių potipių aprašymus. Taigi literatūros vadovėlio autorės nepasinaudoja galimybe integruoti literatūros ir teksto tipo aprašymo mokymo temas, kas, tikėtina, padėtų pasiekti geresnių rezultatų.
3. Šeštosios klasės kalbos vadovėlio antrojoje dalyje, skyriuje *Tekstų tipai: pasakojimas, aprašymas, samprotavimas* (ATK26, 6–9), tekstų tipų skyrybos kriterijais vienur autorės siūlo laikyti *minties reiškimo būdą*, kitur *vaizdavimo būdą*. Abi autorių pasirinktos formuluotės yra neaiškios, juolab kad ir tekstų klasifikacijai pateikti vieną vienintelį kriterijų nėra tikslu, jeigu laikomasi mokslinio preciziškumo principo.
4. Skyriuje *Tekstų tipai: pasakojimas, aprašymas, samprotavimas* (ATK26, 6–9) aprašymo kompozicijai mokyti autorės pateikia aprašymo dalių schemą, tačiau joje pastebėta tam tikrų neatitikimų. Dėl tikslumo šią schemą vertėtų perbraižyti, aiškiai atskiriant visas tris aprašymo dalis viena nuo kitos.
5. Koreguoti reikėtų ir šeštosios klasės kalbos vadovėlio antrojoje dalyje esančios temos „Mokomės aprašyti daiktus, gamtą, jausmus“ (ATK26,100–101) teorinę medžiagą. Daikto aprašymui mokyti sudarytoje teorinėje medžiagoje klaidingai vartojama formuluotė *aprašymo kulminacija*. Punktais nurodytoje daikto aprašymo instrukcijoje maišoma pasakojimo teksto tipui kurti skirta informacija, terminai. Taigi šias autorių sudarytas daikto aprašymo kūrimo rekomendacijas reikėtų taisyti.
6. Vienas iš didžiausių taisytinų „Atrask“ serijos vadovėlių aprašymo teksto tipo mokymo aspektų – aprašymo mokymas dažniausiai orientuotas į charakteristikos ar portreto kūrimą. Teorinės medžiagos, pavyzdinių tekstų, praktinių užduočių analizė atskleidė, kad penktojoje klasėje mokiniai iš esmės mokomi tik veikėjo aprašymo potipio kūrimo. Šeštojoje klasėje apylygiai dėmesio skiriama tiek aplinkos, tiek veikėjo aprašymui, tačiau iš visos teorinės medžiagos ir pavyzdinių tekstų gausos daikto aprašymo mokoma einant

tik vieną temą. O pavyzdinių daikto aprašymo tekstų ar kūrybinių užduočių, skirtų kurti būtent daikto aprašymą, vadovėlyje beveik nėra

Ištyrus šeštosios klasės „Atrask“ literatūros vadovėlyje esančius pavyzdinius aprašymo tipo tekstus, pastebėta, kad atrinktose grožinių kūrinių ištraukose vyrauja užsienio autorių kūriniai, o juose esantys žmogaus aprašymai dažniausiai yra sąlyginių veikėjų charakteristikos. Dėl šios priežasties planuodamas mokymo(si) procesą mokytojas turėtų mokiniams pateikti ir tikroviškų veikėjų aprašymo pavyzdžių.

Ištyrus literatūros vadovėlių autorių pateikiamus pavyzdinius aplinkos aprašymų tekstus, pastebėta, kad juose vyrauja vidaus aplinkos aprašymai. Mokiniam pateiktas tik vienas išorės aplinkos aprašymas. Tad planuodamas mokymo(si) procesą mokytojas turėtų pateikti mokiniams daugiau išorės aprašymų pavyzdžių, ypač urbanistinių, nes šių dienų žmonėms (jų dauguma gyvena mieste) gebėti sukurti įtaigų miesto erdvės aprašymą taip pat svarbu, kaip ir aprašyti gamtą.

Visuose tirtuose aplinkos aprašymuose vaizdas kuriamas pasitelkiant tik regimąsias detales, taigi mokiniai neturi galimybės patyrinėti, kaip galima aprašyti vaizdą pasitelkiant ir daugiau juslių. Be to, aptartuose pavyzdiniuose tekstuose vyrauja vertikalusis erdvės vaizdavimo modelis. Taigi svarbu, kad planuodamas mokymo(si) procesą mokytojas pateiktų mokiniams daugiau tekstų, kuriuose erdvė aprašoma ir horizontaliuoju erdvės vaizdavimo modeliu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. AKT15 – Asta Kibildienė, Asta Leskauskaitė, Ingrida Visockienė, *Atrask. Lietuvių kalba V*, 1 d. Vilnius: Šviesa, 2016.
2. ATK25 – Asta Kibildienė, Asta Leskauskaitė, Ingrida Visockienė, *Atrask. Lietuvių kalba V*, 2 d. Vilnius: Šviesa, 2016.
3. ATL15 – Asta Gustaitienė, Živilė Meškėlienė, Vida Naudužienė, Vaiva Truskauskienė, *Atrask. Literatūra V*, 1 d. Vilnius: Šviesa, 2016.
4. ATL25 – Asta Gustaitienė, Živilė Meškėlienė, Vida Naudužienė, Vaiva Truskauskienė, *Atrask. Literatūra V*, 2 d. Vilnius: Šviesa, 2016.
5. ATK16 – Asta Kibildienė, Ingrida Visockienė, Audronė Janickienė, *Atrask. Lietuvių kalba VI*, 1 d. Vilnius: Šviesa, 2017.
6. ATK26 – Asta Kibildienė, Ingrida Visockienė, Audronė Janickienė, *Atrask. Lietuvių kalba VI*, 2 d. Vilnius: Šviesa, 2017.
7. ATL16 – Asta Gustaitienė, Živilė Meškėlienė, Eglė Nachajienė, Vaiva Truskauskienė, *Atrask. Literatūra VI*, 1 d. Vilnius: Šviesa 2017.
8. ATL26 – Asta Gustaitienė, Živilė Meškėlienė, Eglė Nachajienė, Vaiva Truskauskienė, *Atrask. Literatūra VI*, 2 d. Vilnius: Šviesa 2017.
9. Alaunienė 2011 – Zita Alaunienė, „Struktūriniai teksto tipai ir mokykliniai rašiniai šiandien“, *Gimtas žodis*, Nr. 11, p. 8–16.
10. Alaunienė 2009 – Zita Alaunienė, „Teksto semantinis branduolys, klasifikacija ir struktūra“, *Filologija*, Nr. 14, p. 5–15.
11. Alaunienė 2001 – Zita Alaunienė, „Teksto sandara: tipologijos problemos“, *Teksto charakteristika: teminis rinkinys*, II papildytas leidimas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 13–14.
12. Ažubalis, Kiseliovas 2002 – Algirdas Ažubalis, Arkadijus Kiseliovas, *Bendroji pradinės matematikos didaktika: vadovėlis pradinio ugdymo specialybės studentams*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm.
13. Barauskaitė 2001 – Janina Barauskaitė, *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
14. Blažytė 2008 – Vaida Blažytė, „Rašinių su samprotavimo elementais kūrimas V–VI klasėse“, *Gimtas žodis*, Nr. 1, p. 32–37.

15. Čepaitienė, Palubinskienė – Giedrė Čepaitienė, Elena Palubinskienė, *Lietuvių kalba. Vadovėlis 7 klasei*, Kn. 1. Kaunas: Šviesa, 2008.
16. DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / vyr. redaktorius Stasys Keinys. Septintas leidimas. Prieiga internete: < <http://dz.lki.lt/>>.
17. Gecevičiūtė 2013 – Kristina Gecevičiūtė, „Rašytinio pasakojamojo teksto kūrimo metodai VI klasėje“, *Gimtas žodis*, Nr. 8, p. 24–30.
18. Nauckūnaitė 2005 – Zita Nauckūnaitė, „Argumentavimas tekstų tipų sistemoje“, *Žmogus ir žodis*, T. 7, Nr. 1, p. 17–21 [žiūrėta 2020-04-16]. Prieiga internete: <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=61152>>.
19. Nauckūnaitė 2007 – Zita Nauckūnaitė, „Argumentavimas: samprata ir didaktinės perspektyvos“, *Pedagogika*, Nr. 86, p. 135–141, [žiūrėta 2020-03-10]. Prieiga internete: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367156691407/J.04~2007~1367156691407.pdf>>
20. Nauckūnaitė 2002 – Zita Nauckūnaitė, *Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai*. Vilnius: Gimtas žodis.
21. Lapė, Navikas 2003 – Juvencijus Lapė, Gediminas Navikas, *Psichologijos įvadas. Vadovėlis*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
22. LKK – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo enciklopedijų institutas, 1999.
23. Malcevičius 2013 – Mindaugas Malcevičius, „Samprotavimo ugdymas lietuvių kalbos pamokose: šiuolaikinės problemos naujųjų egzaminų išvakarėse“, *Gimtas žodis*, Nr. 2, p. 12–20.
24. Marcinkevičienė 2004 – Rūta Marcinkevičienė, „Kalbos ir teksto atmainas įvardijančių terminų problemos“, *Terminologija*, Nr. 11, p. 7–30, [žiūrėta 2020-03-10]. Prieiga internete: <https://aleph.library.lt/F?func=full-set-set&set_number=117309&set_entry=000022&format=999>.
25. Martinaitis 1997 – Marcelijus Martinaitis, *Poezija ir žodis*. Vilnius: Vaga.
26. Ramonaitė 1997 – Valerija Ramonaitė, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
27. Ramonaitė 2000 – Valerija Ramonaitė, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
28. Koženiauskiene 2001 – Regina Koženiauskiene, *Retorika: iškalbos stilistika*. 2-asis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

29. Kruteckis 1978 – Vadimas Kruteckis, *Moksleivių mokymosi ir auklėjimo psichologija*. Kaunas: Šviesa.
30. Vaskelienė 2007 – Jolanta Vaskelienė, *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
31. Vaskelienė 2012 – Jolanta Vaskelienė, „Antano Vaičiulaičio novelės „Vidudienis kaimo smuklėj“ lokacija“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 15, p. 95–105.
32. Žukas 2001 – Saulius Žukas, *Literatūros teorija – atidus skaitymas*. Vilnius: Baltos lankos.
33. Арнольд 2002 – Арнольд Ирина, *Стилистика: Современный английский язык*. Москва: Флинта, 2002.
34. Барахов 1985 – Владимир Сергеевич Барахов, *Искусство литературного портрета: истоки, поэтика, жанр*. Ленинград: Издательство «Наука». Ленинградское отделение.
35. Давер 2005 – Маргарита Валентиновна Давер, Учет национально-методических компонентов стратегической компетенции иностранных учащихся на начальном этапе обучения РКИ. *Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы III международной научной конференции*. Часть 3. Минск: МГЛУ.
36. Рябцева 2000 – Надежда К. Рябцева, Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность языка. *Труды международного семинара Диалог'2000 по компьютерной лингвистике и ее приложениям* (ред. А. С. Нариньяни), т. 1: *Теоретические проблемы*, Протвино, 268–273 [žiūrėta 2020-05-20]. Prieiga internete: <<http://www.dialog-21.ru/digest/2000/articles/ryabtseva/>>.

SANTRAUKA

Studijų programa: Lietuvių kalbotyra

Vardas, pavardė: Gertrūda Vileikienė

Darbo pavadinimas: Teksto tipas aprašymas ir jo mokymas(is) progimnazijoje

Darbo pavadinimas anglų kalba: Text type description and its learning in progymnasium

Darbo vadovė: doc. dr. Rūta Kazlauskaitė

Darbo gynimo data: 2020 birželio 12 d.

Pagrindiniai žodžiai: tekstas, teksto tipai, aprašymas, aprašymo kūrimas, vadovėlių serija „Atrask“, iliustraciniai tekstai.

Pagrindiniai žodžiai anglų kalba (keywords): text, text types, description, text creation, textbook series “Atrask”, illustrative texts.

Magistro darbe analizuojami Šviesos leidyklos „Atrask“ serijos lietuvių kalbos ir literatūros vadovėliai 5–6 klasėms. Darbe aptarta analizuojamuose vadovėliuose esanti teorinė mokomoji medžiaga apie teksto tipą aprašymą, didaktiniai mokymo aspektai, iliustraciniai tekstai bei užduotys, skirtos aprašymo teksto tipui mokytis ir išmolti. Atlikus tirtų vadovėlių analizę pastebėta, kad vadovėlio autoriai pakankamai daug dėmesio skiria teksto tipo aprašymui ir jo mokymui.

Vienas iš didžiausių šios vadovėlių serijos privalumų – gana profesionaliai atrinktos teorinės medžiagos gausa, leidžianti ugdyti mokinių savarankiškumą. Be to, vadovėlio autorės nuosekliai laikosi nuostatos aprašymo teksto tipo mokymo(si) medžiagą integruoti tiek į kalbos sistemos pažinimo, tiek į literatūros pamokas.

Vienas iš didžiausių svarstytinų „Atrask“ serijos vadovėlių aprašymo teksto tipo mokymo aspektų – aprašymo mokymas dažniausiai orientuotas į charakteristikos ar portreto kūrimą. Dėmesio skiriama ir vidaus aplinkos aprašymui, tačiau išorės aprašymų iliustracinių tekstų pateikiama itin mažai. Mažiausiai dėmesio skiriama daikto aprašymo kūrimui – tai yra vienas iš labiausiai tobulintinų vadovėlių serijos aspektų.

SUMMARY

The master's work analyzes “Šviesos” publishing house “Atrask” series Lithuanian languages and literature textbooks for 5– 6 classes. In the work is discussed in the analyzed textbooks wrote theoretical educational material contained about a description of the type text, didactic training aspects, illustrative texts and tasks, designed for the description text type learn. After the analysis of the studied textbooks observed, that the authors of the textbook pay enough attention to the description of the text type and its training.

One of the biggest advantages of this series textbooks – quite professionally selected theoretical material abundance, allowing to develop student’s independence. In addition, the authors of the textbook consistently adhere to the provision of integrating the text-type teaching / learning material of the description into both language system cognition and literature lessons.

One of the biggest “Atrask” series textbooks description text type teaching aspects – description training is usually oriented to creating a characteristic or portrait. Attention is also allocated to the description of the internal environment, however, external descriptions, illustrative texts there is not much submission. The least attention is paid to creating an item description - this is one of the most to be improved textbooks series aspects.

PRIEDAI

1 priedas. Veikėjo aprašymas Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos *Liūtas, ragana ir drabužių spinta* ištraukoje (ATL16, 44–45).

Dar valandėlė – ir iš medžių priedangos į žibinto metamos šviesos ratą išniro labai jau keistas padaras. 2. Jis buvo tik vos aukštėlesnis už Liusę, o virš galvos laikė išskleistą apsnigtą skėtį. 3. Nuo juosmens aukštyn – lyg ir normaliausias žmogus, užtat apatinė pusė – jau tikrai ne žmogaus: kojos – visai kaip ožio (apaugusios blizgančia juoda vilna), o vietoj pėdų – ožio kanopėlės. 4. Būtybė turėjo ir uodegą, bet šios Liusė iš karto nepastebėjo, nes padaras buvo paspaudęs ją po pažastimi tos rankos, kurioje laikė skėtį – kad nesivilkėtų sniegu. 5. Kaklą jis buvo apsivyniojęs raudonu vilnoniu šaliku, oda irgi atrodė gerokai įraudusi. 6. Padaro veidelis buvo smulkus, keistokas, bet gana mielas, su styrančia smailia barzdžiuke, apsuptas garbanų, o iš garbanų abipus kaktos kyšojo du ragiukai. 7. Vienoje rankoje, kaip jau buvo minėta, būtybė laikė skėtį, antrąją nešėsi apglėbęs bent keletą rudo popieriaus pakuočių. 8. Glėbys suvyniotų dėžučių ir dar sniegas – galėjai pamanyti, kad jis traukia namo, prisipirkęs kalėdinių dovanų. 9. Tai buvo faunas.

2 priedas. Vidaus aplinkos aprašymas Clive Staples Lewis literatūrinės pasakos *Liūtas, ragana ir drabužių spinta* ištraukoje (ATL16, 45–46).

Liusei dingtelėjo, kad iki šiol kaip gyva nebuvo mačiusi jaukesnio būsto. 2. Mažučiuokas, sausas ir švarutėlis urvas rauzgano akmens sienomis, grindys užklotos kilimu, ant jo stovi du nedidukai krėslai („Vienas – man pačiam, kitas – užsukusiam draugui“, – paaiškino Tumnusas), yra ir stalas, ir indauja, ir lentynėlė ant židinio atbrailos, o virš šios kabo senutėlio žilabarzdžio fauno portretas. 3. Viename kampe buvo durys, vedančios, Liusės manymu, į pono Tumnuso miegamąjį, o prie sienos glaudėsi knygų lentynos. 4. Mergaitė užmetė akį į pavadinimus: „Sileo gyvenimas ir laiškai“, „Nimfos ir jų papročiai“, „Vienuoliai ir žvėrių sergėtojai“, „Populiariausios legendos“, „Žmogus: mitas ar tikrovė?“.

3 priedas. Išorės aplinkos aprašymas Philippa Pearce romano *Tomo vidurnakčio parkas* ištraukoje (ATL16, 48–49).

1. Ir taip atsainiai nupiešė jo vaizdą: „Paprasciausias uždaras, labai ankštas kiemas, prigrūstas visokio šlamšto. 2. Iš tikrųjų, nieko gero ten nepamatysi.“

3. Nieko gero... 4. Tik štai ką: didžiulę veją, kurios vidury žydi gėlynai, aukštą kaip bokštas eglę ir tankius, susikūprinusius kukmedžius, kurių kupstai ženklina du vejos pakraščius. 5. Trečiame pakraštyje, iš dešinės, stūksojo didžiulė oranžerija, beveik tokio didumo kaip gyvenamasis namas. 6. Iš kiekvieno vejos kampo vingiavo takeliai, nyrantys po medžiais kažkur parko gilumon.

4 priedas. Vidaus aplinkos aprašymas Philippa Pearce romano *Tomo vidurnakčio parkas* ištraukoje (ATL16, 49).

Viena pėda jis stovėjo ant šaltos grindų plokštės, tą jis suprato. 2. Tačiau kita, priešingai, jautė kažką minkštą ir šiltą. 3. Žvilgtelėjęs žemyn pamatė, kad stovi ant kilimo – ant tigro kailio. 4. Beveik visas holas buvo išklotas kilimais. 5. Tik dabar Tomas atsitokėjo ir išvydo, kad ir pats holas atrodo visai kitaip. 6. Jokios dėžės skalbiniams, jokių pieno butelių, jokių turistinių plakatų ant sienų. 7. Vietoj plakatų sieną puošė visai kitokie dalykai: aukštas gotiškas barometras, povo plunksnų vėduoklė, milžiniška graviūra, vaizduojanti mūšį (husarai, arkliai ir kulų suvarpytos vėliavos), ir daug kitokių paveikslų. 8. Pamatė didelį gongą, kuriuo kviečiama pietums, o šalia kabėjo to gongo kuoja su odiniu antkakliu. 9. Išvydo didelį stovą su skėčiais nuo lietaus, skėčiu nuo saulės, lazdomis, dar iš jo kyšojo orinis šautuvas ir kažkas panašaus į išardoms meškerės dalis. 10. Palei sieną stovėjo stalo aukštumo spintelės ant kronšteinų. 11. Visos jos buvo qžuolinės, išskyrus vieną holo centre, šalia laikrodžio. 12. Toji buvo iš balto marmuro, o ant jos – viena ant kitos sukrautos stiklinės vitrinos su paukščių ir gyvūnų iškamšomis.

5 priedas. Vidaus aplinkos aprašymas John Ronald Reuel Tolkien apsakos *Hobitas, arba Ten* ir atgal ištraukoje (ATL16, 60–61).

1. Giliai po žeme, oloje, gyveno hobitas. 2. Ne kokioje bjaurioje, purvinoje, drėgnoje skylėje, kur iš sienų kyšo sliėkų uodegos ir tyro pelėsių tvaikas, ir ne sausame smėlėtame urvelyje, kur nėra ant ko atsistėti nei ko sukrimsti: tai buvo hobito ola, vadinasi, įrengta išradingai.

3. Durys buvo visiškai apskritos kaip laivo liukas, išdažytos žalia spalva, o pačiame vidury spindėjo varinė rankena. 4. Durys vėrėsi į vidaus pusę, į holą, kuris buvo panašus į tunelį, irgi labai ištaigingą ir neprirūkusį; jo sienos buvo išmuštos medžiu, plytelių grindys išklotos kilimu, palei sienas pristatyt senovinių kėdžių ir visur prikabinėta begalės kabliukų apsiaustams ir skrybėlėms – mat hobitas labai mėgo svečius. 5. Tunelis vingiavo gilyn ir ėjo beveik po kalnu – po Kalva, kaip ją žmonės vadino per daugelį mylių aplinkui, – abiejose tunelio pusėse buvo daugybė nedidelių apskritų durelių. Hobitas nemėgo lakstyti laiptais: vonios, miegamieji, rūšiai, podėliai (begalės

podėlių), rūbinės (jų irgi turėjo keletą), virvės, valgomieji buvo tame pačiame aukšte, ir visur patekdavai iš vieno koridoriaus. 6. Geriausi kambariai įėjus buvo po kairei, nes tik jie buvo su langais – giliai kalvoje žibančiais apskritais langeliais su vaizdu į sodą ir pievas, kurios driekėsi pakalnėn ligi upės.

6 priedas. Veikėjo aprašymas John Ronald Reuel Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* ištraukoje (ATL16, 61).

Manychiau, jog apie hobitus reikia papasakoti smulkiau, nes šiais laikais jie pasidarė didelė retenybė ir šalinasi Auštaūgių Giminės, kaip jie vadina mus, žmones. 2. Hobitai – nedidukai, žmogui maždaug iki juostos, ir mažesni už barzdočius nykštukus. 3. Hobitai – bebarzdžiai. 4. Jie neturi nieko stebuklinga, nebent geba greitai ir tylutėliai pranykti, kai išgirsta maknojant kokį didžiulį nevėkšlą kaip mudu, nes mes nelyginant drambliai viską griaunam aplinkui, net per mylių girdėti. 5. Hobitai – storais pilveliais; jie rengiasi ryškiais drabužiais (paprastai žaliais ir geltonais); batų nenešioja, nes jų kojos iš prigimties su storais odiniais padais ir apžėlusios tankiais šiltais rudais gauriukais, galvos irgi, bet jos būna garbanotos; hobitų rankos su ilgais mikliais tamsiais pirštais, veidai geraširdiški; jie juokiasi sodriai, tartum iš pilvo (ypač po pietų, o pietauja jie dukart per dieną, jeigu pasiseka).

7 priedas. Veikėjo aprašymas John Ronald Reuel Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* ištraukoje (ATL16, 61–62).

1. Taigi tą rytą nieko nenujaučiantis Bilbas išvydo kažkokį senį su lazda rankoje. 2. Ant galvos jis buvo užsidėjęs aukštą smailių mėlyną skrybėlę, apsigaubęs ilgu pilku apsiaustu, turėjo sidabru tviskančią šerpe, avėjo didžiuliais juodais batais. 3. Net žemiau juosmens buvo nukarusi ilga balta barzda. <...>

4. – Gendalfas! Dievuli mielas, Gendalfas! 5. Ar ne tas pats klajojantis burtininkas, kuris kitados padovanojo Senajam Tukai porą stebuklingų deimanto sąsagų – jos pačios užsisėgdavo, o atsisėgdavo tik palieptos? 6. Ar ne tas pats, kuris mokėjo per vaišes papasakoti tiek nuostabių istorijų apie slibinus ir goblinus, apie milžinus ir išvaduotas karalaites arba kaip sekasi neturtingų našlių sūnums? 7. Tas pats, kuris surengdavo tokius puošnius fejerverkus!

8 priedas. Veikėjo aprašymas John Ronald Reuel Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* ištraukoje (ATL16, 68).

Goblinai šiais laikais yra žiaurūs, pikti ir negailestingi. 2. Jie visai nemoka dirbti gražių daiktų, bet padaro daugybę gudrių dalykų. 3. Panorėję jie ne prasčiau už nykštukus rausia tunelius ir kasa rūdą, bet patys visada vaikšto murzini ir susivėlę. 4. Kūjus, kirvius, kardus, durklus, kirtiklius, žnyples ir kankinimo įrankius – tuos jie puikiai kala ar verčia dirbti kitus, belaisvius ir vergus, kurie vargsta tol, kol numiršta nuo tamsos ir blogo oro. <...> 5. Jie nekenė ne tiktai nykštukų, bet ir visų be išimties, ypač, jei kas buvo doras ir tvarkingas.

9 priedas. Veikėjo aprašymas John Ronald Reuel Tolkien apysakos *Hobitas, arba Ten ir atgal* ištraukoje (ATL16, 68–69).

Čionai, kalnų gelmėje ir tamsybėse, prie pat vandens gyveno senasis Golumas – nedidelė slidi būtybė. 2. Nežinau, nei iš kur jis atsirado, nei kas jis toks buvo. Golumas ir tiek, juodas kaip naktis, tik dvi apskritos akys bolavo siauroje jo marmūzėje. 3. Jis turėjo valtėlę ir tyliai irstėsi po ežerą. 4. Tai iš tikrųjų buvo ežeras, platus, gilus ir klaidingai šaltas. 5. Golumas irdavosi didžiulėmis letenomis, iškišęs jas per valtės kraštus, irdavosi tyliai, nė nepliaukštelėdavo. 6. Baltomis apvaliomis akimis dairydavosi vos įžiūrimų žuvų ir žaibo greitumu išsitraukdavo jas iš vandens ilgais savo pirštais. 7. Jam gardu būdavo ir mėsa. 8. Būdavo didžiai patenkintas, jei pasigaudavo gobliną, – bet pats buvo atsargus, stengėsi nepakliūti jiems į akis. 9. Paprastai jis užpuldavo gobliną iš užpakalio ir pasmaugdavo, jeigu kuris vienas pats atsidurdavo prie ežero, kur šliaužiojo Golumas.

10 priedas. Dalykinio aprašymo pavyzdys temoje „Aprašymas. Autoriaus siekiai ir jų perteikimas“ (ATK26, 109).

Paprastasis žalčialunkis labai dekoratyvus, iki 1,5 m aukščio krūmas. 2. Žiedai rausvi, bekočiai, dažniausiai sukrauti po tris pernykščių lapų pažastyse. 3. Aromatas labai stiprus. 4. Stiebų žievė gelsva, su raudonomis karputėmis. 5. Labai pražanginiai, trumpakočiai, pilkai žaliomis apatinėmis pusėmis. 6. Panašūs į laurų lapus. 7. Subrandina rutuliškus, žirnio dydžio vaisius, kurie sunokę birželio mėn. nusidažo ryškiai raudona spalva. 8. Sėklos tamsiai rudos, blizgančios, kiaušiniškos. 9. Nedidelių krūmelių dažniausiai galima pamatyti drėgnuose lapuočių ir mišriuose miškuose, daliniame pavėsyje, krūmynuose. 10. Žydi kovo mėn. pab. – balandžio mėn. pr. prieš lapams išsiskleidžiant. 11. Saugotinas, apyretis. 12. Viso augalo dalys labai nuodingos.

11 priedas. Meninio aprašymo pavyzdys temoje „Aprašymas. Autoriaus siekiai ir jų perteikimas“ (ATK26, 109).

Vladas Dautaras „Laužas ant sniego“. Miniatiūra iš rinkinio *Beržų sulos rinkėjai*

1. Ir ūmai miško tankmėje, prie skambančio upokšnio, tu pajunti kitą kvapą. 2. Lengvą, saulėtą, svaiginantį. 3 Sustoji ir akylai dairaisi. 4 Medžiai nuogi, žiedų nėra, nėra spalvų. 5. Aplinkui – iškorijęs sniegas.

6. Sunerimęs žengi į priekį. 7. Už dešimties, už dvidešimties metrų sustoji pakerėtas. 8. Tarp sukumpusių vinkšnų ir alksnių upelio pakrantėje, žydi krūmokšnis. 9. Jis be lapų, plonos šakos aplipusios rausvais žiedais. 10. Atrodo, kad senų vinkšnų ir alksnių tankmėje, ant iškorijusio sniego, kažkam parūpo užkurti laužą. 11. Bet tu netiesi, sugrubusių rankų pasišildyti, tik giliai trauki krūtinėn lengvą, saulėtą, svaiginantį kvapą. 12. Ilgai ilgai stovi prie žydinčio žalčialunkio...

<...>

13. Jau niekad nepamirši ant iškorijusio sniego degančios ugnelės – pražydučio žalčialunkio.